

תנו לחיות בארץ הזאת!

מפלגת 'ציונים כלליים' 1949-1952

ראשית חכמת ניגון, היא אוזן מפותחת,
המעורנת, במחילה, מאוזנכם הערלה,
שבו כרצונכם, אם כך או כך,
מכם תזמורת לא תצמח
מתוך הרביעייה, על פי קרילוב
(ח' רייכמן, כל משלי קרילוב, תל-אביב 1981)

מבוא

ה-14 באוגוסט 1961 היה יומה האחרון של מפלגת 'ציונים כלליים'. למחרת, בבחירות לכנסת החמישית, התמודדה על קולותיהם של אנשי מעמד הביניים הבורגני בארץ מפלגה חדשה, ה'מפלגה הליברלית'. מפלגה חדשה זו הורכבה משתי מפלגות ותיקות: ה'מפלגה הפרוגרסיבית' ומפלגת 'ציונים כלליים'. עשור קודם לכן, ב-30 ביולי 1951, לא תיאר לעצמו איש במפלגת 'ציונים כלליים' כי כעבור עשר שנים ייאלצו שרידיה ההולכים ומתדלדלים של המפלגה לאחד כוחות עם מפלגה נוספת, שכן באותו היום זכו ה'כלליים' בעשרים מנדטים בבחירות לכנסת השנייה והיו למפלגה השנייה בגודלה במדינה.¹

מאמר זה יתמקד בתקופת השיא של המפלגה, ממרס 1949 עד דצמבר 1952: מהבחירות לכנסת הראשונה ועד כניסת המפלגה לממשלת דוד בן-גוריון. בתקופה זו עשתה המפלגה את הדרך מבירא עמיקתא לאיגרא רמא וצמחה ללא הרף – משבעה מנדטים בכנסת הראשונה עד עשרים ושלושה בשנייה, והישג אלקטורלי גדול בבחירות לרשויות המקומיות – עד שהפכה בעיני רבים לטוענת לגיטימית לכתר השלטון.

מאמר זה מבוסס על עבודתי 'מפלגת 'הציונים הכלליים' 1949-1952: עלייתה ושקיעתה של מפלגת 'הציונים הכלליים' בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה. העבודה נעשתה בהדרכתו של פרופ' יזעם ויץ.

1 שלושה מנדטים נוספו לה ממפלגות הלוויין 'סיעת ספרדים ועדות המזרח' (שני מנדטים) ו'סיעת התאחדות התימנים בישראל' (מנדט אחד). בסך הכול מנתה הרשימה עשרים ושלושה מנדטים.

מי הייתה מפלגת 'ציונים כלליים'?

שורשיה של מפלגת 'ציונים כלליים' בשנות העשרים של המאה העשרים. המפלגה התקיימה באופן עצמאי משנת 1948 עד 1961, היא התמודדה כרשימה עצמאית בבחירות לארבע הכנסות הראשונות ופעלה בשנות כהונתן של תשע ממשלות בישראל. ה'ציונים הכלליים' היו שותפים קואליציוניים במנהלת העם, שעם הקמת המדינה הייתה לממשלה הזמנית,² ובממשלה הרביעית והחמישית. המפלגה פעלה בעיקר בתחומי חברה וכלכלה.

בספרו 'האליטות של היישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת המנדט' הציב משה ליסק את ה'ציונים הכלליים' ומוסדותיהם בפירמידת האליטות הכלכליות והפוליטיות של התקופה.³ באליטה הפוליטית נכלל שם פרץ ברנשטיין, מתוקף היותו חבר ההנהלה הציונית והסוכנות היהודית בשנים 1946-1948.⁴ בתחום האליטות הכלכליות הפריד ליסק בין גופים לאישים. תחת הכותרת 'הסקטור הכלכלי-פרטי' מופיעים שלושה גופים, כולם בעלי קשר ל'ציונים כלליים': 'התאחדות בעלי התעשייה', 'פרדס סינדיקט' ו'התאחדות האיכרים'. רשימת האישים המסווגים באליטות הכלכליות כוללת את עזרא

2 במנהלת העם היו שלושה עשר שרים, שניים מתוכם ממפלגת 'ציונים כלליים': פרץ ברנשטיין, שניהן כשר המסחר והתעשייה, ויצחק גרינבוים, שניהן כשר הפנים (עם קום המדינה פרש גרינבוים מן המפלגה).

3 מ' ליסק, האליטות של היישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת המנדט: רקע חברתי ודפוסי קריירה, תל-אביב תשמ"א, עמ' 162-167.

4 ברנשטיין היה יושב ראש המפלגה ומנהיגה משנת 1936. נולד בשנת 1890 למשפחה בורגנית במיינינגן שבגרמניה. הוא נקרא בשם פרידריך וכינויו היה פריץ. רכש השכלה בתחום המסחר ושירת בצבא הגרמני, אולם לאחר שהובהר לו כי עליו להתנצר על מנת להמשיך בשירותו הצבאי, עבר להולנד ועסק במסחר בקפה ובתבואות ברוטרדם. משנת 1917 היה פעיל בהסתדרות ציוני הולנד וכיהן כיושב ראש שלה בשנים 1930-1934. בשנת 1936 עלה לארץ בעקבות פעילותו וקשריו עם יהושע ספרסקי, מנהיג 'ציונים כלליים ב'. בשנים 1936-1946 ערך את עיתון 'הבוקר', שזוהה עם החוגים ה'אזרחיים-העממיים' ועם 'ציונים כלליים ב'. בשנים 1946-1948 כיהן כחבר הנהלת הסוכנות והיה מנהל מחלקת הכלכלה. היה שר המסחר והתעשייה במנהלת העם, שהייתה לממשלה הזמנית, וחבר במועצת העם, שהייתה למועצת המדינה הזמנית, ונמנה עם החותמים על מגילת העצמאות. כיהן כחבר כנסת מטעם ה'ציונים הכלליים' מן הכנסת הראשונה עד הרביעית, מטעם המפלגה הליברלית' בכנסת הרביעית והחמישית ומטעם 'גוש חירות ליברלים' בכנסת החמישית, והיה שר המסחר והתעשייה בממשלה הרביעית והחמישית. היה מועמד לתפקיד נשיא המדינה בשנת 1952 ובשנת 1963. נפטר בשנת 1971.

מיימין לשמאל:
פרץ ברנשטיין
(1890-1971),
ישראל רוקח
(1886-1959),
עזרא איכילוב
(1907-1961),
חיים אריאב
(1895-1957)

אברהם קריניצי,
ראש עיריית
רמת-גן, במסיבת
עיתונאים בלשכתו,
מרס 1947
(צילום: הנס פיין)
עובד בן-עמי
(1905-1988)

איכלוב, חיים אריאב, עובד בן-עמי ויוסף ספיר, שהיו כולם חברי ההנהלה או הנשיאות של 'התאחדות האיכרים' (ספיר היה חבר גם ב'פרדס סינדיקט' ובן-עמי ב'התאחדות בעלי התעשייה'), ואת שמעון בזרנו, חבר נשיאות 'התאחדות בעלי התעשייה'. כולם, למעט בן-עמי, היו חברי כנסת מטעם 'ציונים כלליים' בתקופת המחקר. ישראל רוקח אינו מוזכר בספר, אולם לדעתי מקומו בחוג האליטות. אמנם הוא לא השתייך לנשיאות חברה כלכלית או למוסד פוליטי לאומי, אך תפקידו

כראש עיריית תל-אביב העמיד אותו בשורה אחת עם מנהיגי היישוב, במיוחד בשנות הארבעים.⁵ מפלגת 'ציונים כלליים' הייתה מפלגת מרכז-ימין – גישתה הייתה אנטי-סוציאליסטית ותפיסתה הכלכלית נטתה לליברליות. בנושאי חוץ וביטחון רווחו בקרבה מגמות שונות ומגוונות, חלקן ימינה מהמרכז וחלקן שמאלה ממנו. בתקופת היישוב ניכרה בקרב 'ציונים כלליים' ב' אהדה מסוימת לרוויזיוניסטים, אך לאחר שהשתתפו בוועד המפקח של ה'הגנה' ב' (1931-1937) לא היו מוכנים לתת ידם להפרת המרות הלאומית מצד האצ"ל והלח"י. 'ציונים כלליים' על כל פלגיהם חזרו והכריזו על

5 רוקח נולד בארץ בשנת 1896 בנווה-צדק ביפו. למד בבית ספר תיכון בלוזאן והנדסת חשמל בפוליטכניון בציריך. היה חבר ועד השכונות המאוחדות ונציג השכונות בוועד תל-אביב, חבר מועצת עיריית תל-אביב בשנים 1922-1929 (ברשימתו של מאיר דיזנגוף 'המרכז המאוחד'), סגן ראש עיריית תל-אביב בשנים 1929-1936 וראש עיריית תל-אביב בשנים 1936-1953. היה ממקימי 'המחנה האזרחי' בשנת 1941, מייסד עיתון 'הבוקר' ויושב ראש 'מכבי'. כיהן כחבר כנסת מן הכנסת הראשונה עד השלישית, והיה שר הפנים בממשלה הרביעית והחמישית. נפטר בשנת 1959. רוקח היה בן למשפחה מבוססת שהשתייכה לאליטות הכלכליות, וליסק הזכיר את אחיו יצחק ואת אביו שמעון.

נאמנותם למוסדות הנבחרים של היישוב ובכללם ל'הגנה'.⁶ שלושה עקרונות אידאולוגיים עמדו ביסוד תפיסתה של המפלגה: (א) העדפת האינטרס הלאומי של העם היהודי והתנועה הציונית על כל אינטרס או תפיסה ייחודית; (ב) חתירה לשלטון ממלכתי תוך הסרת הפיקוח המפלגתי, בעיקר בתחומי הכלכלה, החינוך, הבריאות והצבא;⁷ (ג) כלכלה חופשית ועידוד היזמה הפרטית, הון פרטי ושוק החופשי בחקלאות ובסחר תוך טיפוח מעמד הביניים.

המפלגה, בשיתוף המחנה האזרחי, ייסדה בדומה לשאר המפלגות מגוון מוסדות וחברות – מגזריים בהגדרתם – שסיפקו את צורכי בוחריה בתחומים שונים.⁸ בשנת 1945 הוקמה 'קופת החולים של הציונים הכלליים', ובשנת 1950 היו לקופה זו חמישה סניפים, בתל-אביב, יפו, חולון, גבעתיים ואבו-כביר, והיו בה כ-10,000 מבוטחים. חברת השיכון 'שכון אזרחי' בנתה כ-350 יחידות דיור בחולון, כ-250 בנווה-הושע, ויותר מ-3,300 יחידות בחדרה, רמת-יצחק, תל-אביב, חיפה, ירושלים ועוד. חברת 'יסודות' הקימה בבני-ברק שכונה בת 120 יחידות עבור חיילים משוחררים וחברים ותיקים במפלגה. במהלך שנת 1950 התארגנו מספר קבלנים פרטיים והקימו את ה'חברה המרכזית לבניין', וזו התמודדה עם 'סולל בונה' על מיזמים ציבוריים. ככפרא-הרון נבנו חמישים בתי איכרים לעולים 'ציונים כלליים' מבולגריה,⁹ וכן נבנו כ-250 יחידות למשפחות עולים 'ציונים כלליים' בבת-שלמה, באר-יעקב, מטולה, יסוד-המעלה, כפר-תבור, עתלית וגבעת-עדה.¹⁰ מערכת בתי הספר מזרם החינוך הכללי הייתה המפותחת והענפה ביותר מכל מערכות החינוך בשנות הארבעים וכללה כמחצית מהילדים ובני הנוער במערכת החינוך.¹¹ אמנם מערכת חינוך זו לא השתייכה למפלגה ולא היו ביניהן קשרי גומלין, אך ה'ציונים הכלליים' נתפסו כמייצגי זרם חינוך זה במערכת הפוליטית. המפלגה דיווחה על שבעים וחמישה סניפים ובהם 18,000 חברים, שחלקם פעלו בחוגים מיוחדים של עולים (בולגרים, תורכים, מרכז אירופה, ספרדים, בני עדות המזרח ותימנים) ובארגון 'נשות הציונים הכלליים'. לשכבות הצעירות במפלגה היו קשרים עם תנועות הנוער 'בולון' ו'מכבי'. ה'ציונים הכלליים' מעולם לא הקימו בנק משלהם, ורובם הפקידו את חסכונותיהם ב'בנק דיסקונט' או בבנקים פרטיים כדוגמת 'בנק עלייה' של 'התאחדות עולי בולגריה'. עם זאת למפלגה היה מוסד כללי להלוואות, ומשנת 1945 עד 1950 העניק מוסד זה כ-20,000 הלוואות בסכום כולל של כשני מיליון לירות.¹²

6 ב' נויברגר, המפלגות בישראל (ממשל ופוליטיקה, יחידות 7-8), תל-אביב תשנ"ז, עמ' 91.

7 ה'ציונים הכלליים' נאבקו במונופול של הסתדרות העובדים ולמען לשכות עבודה ממשלתיות, ופעלו להפוך את החינוך והבריאות לממלכתיים ולדה-פוליטיזציה של הצבא.

8 הסקירה משקפת את סוג המוסדות ואת היקף פעילותם בשנת 1950.

9 הבוקר, 5 בינואר 1950.

10 עם זאת בתפרושת היישובית נותרו מוקדי הכוח של ה'ציונים הכלליים' בערים, במושבות הוותיקות ובמועצות מקומיות שהפכו לערים.

11 עם קום המדינה, עקב לחצי המפלגות, ובעיקר מפא"י, לרשום את ילדי העולים למוסדות החינוך המסונפים אליהן, חלו שינויים ביחסי הכוחות בין הזרמים, וזרם העובדים הלך והפך דומיננטי.

12 'פעולות המפלגה', 21 ביוני 1950, ארכיון פרץ ברנשטיין, אצ"מ, A309/B23.

'ציונות כללית'

המושג 'ציונות כללית' מורכב מעט. מפלגת 'ציונים כלליים' איחדה בתוכה שני זרמים שונים בזרם המכונה 'ציונות כללית': הזרם ה'עולמי' והזרם ה'ארץ-ישראלי'. על אף שמם הזהה, 'ציונים כלליים', היו אלו שני זרמים שונים, שהתגבשו בנפרד וללא כל קשר ביניהם, ועל כן לא היו להם בתחילה נקודות מפגש. הזרם ה'עולמי' מקורו בהסתדרות הציונית העולמית. זרם זה התמקד בפעילות להשגת המטרה העליונה של העם והתנועה הציונית – 'תכנית בזל'. סיעת 'ציונים כלליים' הייתה הסיעה הגדולה ביותר בהסתדרות הציונית עד הופעת ה'ארגונים המיוחדים', שהופיעו על כמת ההסתדרות הציונית החל מ-1907 וכללו חוגים דתיים או פועליים בעלי השקפות ייחודיות בתחומי הדת או החברה. אך

מאיר דיזנגוף
(1861-1936)

משהוקמו ארגונים אלה עברו בהדרגה פעילים ציונים רבים לאחד הזרמים או הארגונים, והסיעה הלכה וקטנה. על רקע התבצרותם והתחזקותם של האגפים – חוגי הפועלים והדתיים – שבעבר היו מיעוט בהסתדרות הציונית העולמית וכעת הלכו והפכו לרוב, הבינו ה'ציונים הכלליים' כי עליהם לארגן את מחנם האמורפי ולגבש להם מצע אידאולוגי, חברתי ומדיני משותף. כך הפכו מ'סתם ציונים' ל'ציונים כלליים'.

בשנת 1931, בקונגרס הציוני השבעה-עשר, חל פיצול בקרב ה'ציונים הכלליים', והם התארגנו בשני מחנות: 'התאחדות הציונים הכלליים' ('ציונים כלליים א') ו'ברית הציונים הכלליים' ('ציונים כלליים ב'). הרקע ההיסטורי למחלוקת זו היה הקרע ב'ציונות הכללית' בסוף שנות העשרים ובתחילת שנות השלושים על רקע חילוקי דעות בנוגע למדיניות היישוב אל מול הבריטים והערבים; 'סיעה א' תמכה בחיים וייצמן ובתפיסתו המדינית, בעוד 'סיעה ב' הייתה קרובה יותר לתפיסתו של זאב ז'בוטינסקי. בשנת 1948 הפכה 'סיעה א' ל'מפלגה הפרוגרסיבית', ו'סיעה ב' – ל'מפלגת ציונים כלליים – מפלגת המרכז'.

במערכת הפוליטית בארץ-ישראל היה משקלם של ה'ציונים הכלליים' קטן. המבנה הפוליטי והקהילתי של החברה היישובית בארץ תחת שלטון המנדט הבריטי והמתח החברתי-הפוליטי שליווה את התפתחותה, לא עודדו את התבססותם הציבורית של חוגים 'סתם ציוניים', שפעילותם הציונית וההתיישבותית התמצתה

בחתירה כללית למימוש החזון הציוני, או של חוגים 'ציונים כלליים' שהגדרתם החברתית רופפת. רוב מניינו של המחנה ה'סתם ציוני', שהפך במרוצת השנים ל'ציוני כללי', התרכז לפני קום המדינה בעיקר בהסתדרות הציונית בתפוצות.¹³

לעומת זאת המאבק המעמדי והכלכלי היה לב לבו של הזרם ה'ארץ-ישראלי'. הבסיס האלקטורלי הארץ-ישראלי של ה'ציונות הכללית' נשען בראש ובראשונה על ותיקי העלייה הראשונה (1881-1903) והחוגים האזרחיים שכוונסו תחת כנפי 'התאחדות ציוני המרכז' (1922) בראשות מאיר דיזנגוף. היו

13 ד' שערי, מ'סתם ציונות' ל'ציונות כללית': איחוד ופילוג בראשית דרכה של הציונות הכללית העולמית, 1929-1939, ירושלים תשנ"א, עמ' 240.

אלה בני מעמד הביניים והמעמד הגבוה בארץ, מעמד שהתחזק בתקופת העלייה השלישית, אך בעיקר בעלייה הרביעית והחמישית. במוצאם היו בעיקר 'לאנדסמנשאפטים', יוצאי מזרח אירופה (רומניה, בולגריה, פולין, צ'כיה). אליהם השתייכו גם בני המושבות הוותיקים. ההתארגנות הראשונה של קבוצה זו הייתה בארגון 'בני בנימין', שנועד בעיקר לסייע כלכלית לדור השני של חלוצי העלייה הראשונה, ושהיה הבסיס להקמת ארגון רחב יותר ורב השפעה בשם 'התאחדות האיכרים'.¹⁴

מבחינה כלכלית-התיישבותית נמנו עם ציבור ה'ציונים הכלליים' שתי קבוצות: בני המושבות, דוגמת פרדסנים וחברי 'התאחדות האיכרים', ששורשיהם היו בעלייה הראשונה, ובני העיר, כבעלי עסקים פרטיים קטנים-בינוניים כדוגמת בעלי מכולות, סוחרי בגדים או נעליים, בעלי מחלבות קטנות, קבלנים, חברי 'התאחדות בעלי המלאכה', 'התאחדות הפקידים' ו'מכבי'.

שתיים מהסיבות העיקריות לכישלון המחנה האזרחי להפוך למחנה הדומיננטי בתקופת היישוב היו תהליך ההתגבשות הלקוי של המחנה והעובדה שמנהיגיו עסקו בפעילות ציבורית על חשבון עסקיהם הפרטיים או חברותם בגופים כלכליים. ראשית, תהליך המיסוד של המפלגות האזרחיות היה אטי בהרבה מזה של מפלגות הפועלים, ובמשך רוב שנות העשרים היו מפלגות אלה לא יותר מאשר התארגנויות אד-הוק לצורכי בחירות (כדוגמת המפלגות שהוקמו לצורכי הבחירות לעיריית תל-אביב או נציגי ה'ציונים הכלליים' בוועד

העבע-צ-הסתדרות הציונים הכלליים-מפלגת המרכז

הלאומי¹⁵). תפיסתם של הגופים האזרחיים את אופי הפעילות הפוליטית הייתה מצומצמת, ולכן נזקקו למנגנונים מפלגתיים קטנים בלבד. המפלגות האזרחיות נבדלו אפוא ממפלגות הפועלים לא רק באידאולוגיה אלא גם במידת מיסודם של המנגנונים וברצף פעילותם.¹⁶ שנית, במחנה האזרחי הייתה תחלופה גבוהה של מנהיגים, שרובם הגיעו לפעילות ציבורית-פוליטית מהתחום הפרטי. ליסק מצא כי לאנשי העלייה הראשונה היה ייצוג מצומצם באליטה הפוליטית (6.7 אחוזים), לעומת ייצוג נרחב של העליות האחרות ובמיוחד אנשי העלייה השנייה, שהיו הקבוצה הגדולה היחסית

האזרח הקטן כורע תחת המנגנונים ההסתדרותיים בכרזת בחירות של ה'ציונים הכלליים' (הכרזה בשער הגלילון ובעמי 146-147, 154-155, 163, באדיבות אצ"מ)

14 להרחבה ראו: נ' שילוח, מרכז הולך ונעלם: החוגים האזרחיים בארץ-ישראל בשנות השלושים, ירושלים תשס"ג.

15 ליסק (לעיל, הערה 3), עמ' 64.

16 שם, עמ' 21.

29.5 אחוזים).¹⁷ ניתן להסביר זאת בעיקר בכך שמנהיגי המחנה האזרחי הוסיפו להיות קשורים בגופים הכלכליים שמהם הגיעו, ופיצול זה מנע מהם להשתלב בצורה אורגנית במערך הפוליטי החדש שהתהווה בשנות העשרים ולהקים מסגרות פעולה שיאפשרו התמודדות יעילה בזירה הפוליטית.

רובם אף היו חובבנים למדי, מאחר שמקור פרנסתם לא היה בעיסוק הפוליטי, והם אף נאלצו לפרוש מידי פעם מתפקידיהם הציבוריים כדי לעשות לביתם.¹⁸

הארגונים שהרכיבו את המחנה האזרחי נעדרו ברובם השקפה חברתית-משקית כוללת.¹⁹ מסגרת שלטון המנדט הבריטי אפשרה ניהול שוק חופשי ועודדה יזמה פרטית, ופעילי הארגונים האזרחיים לא נזקקו להסתדרות הצינונית או למוסדות הלאומיים אלא פנו בענייניהם באופן ישיר אל השלטון (לעתים בתיאום עם המחלקה המדינית בסוכנות היהודית).²⁰ מלבד זאת הם ייחסו חשיבות משנית בלבד להתגבשות המערכת הפוליטית והמפלגתית בארץ, ובמובן זה הייתה ראייתם צרה. לפיכך כל זמן שלא נזקקו לשיתוף הפעולה של המוסדות הלאומיים ויכלו להמשיך בפעילותם תוך גישה ישירה לשלטון הבריטי, לא מצאו שום תמריץ לפעילות בעולם המפלגתי-דמוקרטי הזר להם. העדות המובהקת ביותר לכך היא שתי המסגרות הייצוגיות המובהקות של מחנה זה: 'התאחדות האיכרים' ו'האיחוד האזרחי', שהיו למעשה יצורי כלאיים שמנהיגיהם התלבטו תמיד בין מתן עדיפות לפעילות כלכלית לבין העדפת הפעילות הפוליטית.²¹

'האיחוד האזרחי', שהוקם בשנת 1941, היה הגוף הדומיננטי במחנה האזרחי. גוף זה, ששילבי גיבושו החלו

עוד במהלך שנות השלושים, איגד בתוכו מספר ארגונים והתארגנויות כלכליות של בני המושבות הוותיקות (אנשי העלייה הראשונה) ובני העיר (אנשי מעמד הביניים). האיחוד האזרחי מיזג בתוכו גם את 'התאחדות האיכרים', שאיגדה פרדסנים, כורמים, בעלי מטעי שקדים, עובדי פלחה ומספר

הגידול בחברי ההסתדרות בכרת בחירות של מפא"י

17 שם, עמ' 49.

18 שם, עמ' 63.

19 בעניין זה ראוי לציין את 'מרכז בעלי המלאכה' בתל-אביב. שהיה בעל מודעות פוליטית ומעמדית מפותחת ובכך היה יוצא דופן. להרחבה בעניין זה ראו: ג' אלרואי, "גדוד העבודה" של בעלי המלאכה, סיפורו של אתוס שנכשל, עיונים בתקומת ישראל, 13 (תשס"ד), עמ' 255-275.

20 רוקח וספיר לדוגמה לא נהגו לרכוש את השקל הצינוני.

21 שם, עמ' 49.

משקים מעורבים. נוסף על כך הוקמו עוד קודם לכן קואופרציות כ'פרדס לשיוק הדריים', 'פרדס סינדיקט' ו'אגודת הכורמים' וקואופרציות מקומיות שונות. הקשר בין בני המושבות לבני הערים נוצר כאמור בשנות השלושים, כאשר ביזמת חיים אריאב נפגשו שני מוקדי הכוח העיקריים ב'איחוד' שיווצר לימים: יוסף ספיר, בן המושבה פתח-תקווה שהיה ראש העירייה בה, וישראל רוקח, בן העיר יפו שהיה ראש עיריית תל-אביב.²² שניים אלה, מנהיגי 'האיחוד', כמו אחרים מפעילי הארגון, היו חברים ב'ציונים כלליים' ב' אך לא היו פעילים במפלגה.²³ בעקבות שיתוף הפעולה של השניים נוספו ל'איחוד האזרחי' שעתיד היה לקום ארגונים מקצועיים כ'התאחדות בעלי התעשייה', 'הסתדרות בעלי הבתים' ו'ארגון בעלי המלאכה'. מבחינה משקית ריכז הארגון כוח רב. אולם ציבור גדול ודומיננטי זה

במשק נותר נטול משקל פוליטי במערך המפלגתי. כדי להדגיש את משקלו הציבורי של מגזר זה הקימו הארגונים הכלכליים מסגרת גג – מעין קונפדרציה של ארגונים – בשם 'האיחוד האזרחי', ללמד כי גם לציבור זה יש פוטנציאל פוליטי וארגוני. למעשה רובו של המשק השתייך ל'איחוד האזרחי' או נעזר בשירותיו.²⁴

עד המחצית השנייה של שנות השלושים לא התנהל במחנה האזרחי בארץ-ישראל דיון משמעותי ולא נתקבלה החלטה בעניין המשטר החברתי הראוי בארץ. רק 'תגבורת' של 'ציונים כלליים' כמו פעילים

מימין לשמאל:
שמחה בבה
(1902-1973),
חיים לבנון
(1899-1986)

ממזרח אירופה (שושנה פרסיץ, שמחה בבה) ואינטליגנצייה ואנשי מעמד הביניים מגרמניה (דוגמת פרץ ברנשטיין) שעלו ארצה גרמה אם לא לגיבוש מחנה זה, לפחות להתבססותו הלכה למעשה על חוגי מעמד הביניים ולהקמת כלים משקיים וארגוניים בהתיישבות, בשיכון העירוני ובמפעלים עבור בני מעמד זה. כך נוצר קשר בין ה'ציונים הכלליים' ה'עולמיים' לחוגי הביניים והבורגנות הזעירה בארץ-ישראל.²⁵ לראשונה הייתה ל'ציונים הכלליים' בארץ מנהיגות מחויבת לפעילות ציבורית רצופה. מנהיגים-עולים אלה אמורים היו לגשר בין הזרם ה'עולמי' לזרם ה'ארץ-ישראלי', אך אליה וקוץ בה: המנהיגות ה'עולמית', בראשות ברנשטיין, חסמה במידה רבה את דרכם והתקדמותם של 'ציונים כלליים' ילידי הארץ, כרוקח וספיר, לראש הפירמידה ה'אזרחית' במפלגה ויצרה חיכוך בעיית. בנסיבות אלה היו עסקנים שפרשו בטרם עת²⁶ ואחרים הקימו להם גופים 'ציונים כלליים' משלהם, דוגמת 'המחנה האזרחי'.²⁷

22 י' ביילין, בנים בצל אבותם, גבעתיים 1984, עמ' 97.
23 ש"ז אברמוב, על מפלגה שנעלמה ועל ליברליזם, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 23-24.
24 ש.ם.
25 שערי (לעיל, הערה 13), עמ' 237.
26 לייסק (לעיל, הערה 3), עמ' 64. כך פרש לדוגמה עובד בן-עמי.
27 מסיבה זו נדחה איחוד כוחות בין שני הגופים הציוניים הכלליים הדומיננטיים (המפלגה ו'המחנה האזרחי') עד קום המדינה, ופיצול זה החליש אותם באופן ניכר.

אולם לא רק שני זרמים היו במפלגה. החיבור בין המנהיגות ה'עולמית' למנהיגות ה'ארץ-ישראלית' יצר הכלאה מוזרה של מנהיגות מפלגתית דו-ראשית: לאורך כל חייה העצמאיים של המפלגה היו לה שני מנהיגים בו זמנית, ולא הייתה לה 'כתובת' ברורה אחת בצורת מנהיג יחיד ומקובל. בשנת 1946 התאחדו כל ארגוני ה'ציונות הכללית' בארץ – 'ציונים כלליים א', 'ציונים כלליים ב', 'האיחוד האזרחי', 'העובד הציוני' ו'העלייה החדשה'. אולם בשנת 1948 התפרק איחוד זה, ו'ציונים כלליים ב' ו'האיחוד האזרחי' ייסדו את 'הסתדרות הציונים הכלליים' – מפלגת המרכז; מפלגת 'ציונים כלליים' 28. המיזוג בין 'ציונים כלליים ב' בראשות ברנשטיין ל'איחוד האזרחי' בראשות רוקח וספיר טעון הסבר. ערב הקמת המדינה היו 'ציונים כלליים ב' בפיגור משמעותי בהשוואה למפלגות האחרות. ראשית, רוב עמדות המפתח במוסדות הלאומיים היו בידי אנשי מפא"י. שנית, למרות מאמציהם להגדלת מסגרת המפלגה, על ידי הרחבת סניפים וגיוס חברים, נותר המנגנון בניהולו של חיים לבנון מצומצם, מספר החברים יציב, ומחזור הכספים מדמי חבר נמוך. למפלגה חסרו בסיס כלכלי, מנגנון, נכסים בבעלותה ופעילים בעמדות מפתח במוסדות הפוליטיים של היישוב. אמנם רוב המשק בתקופה זו היה בידיים פרטיות, ומערכת החינוך המפותחת והענפה ביותר השתייכה לזרם הכללי, אך גופים אלה לא השתייכו למפלגה. 29 מצבו של 'האיחוד האזרחי' היה חמור עוד יותר מזה של ה'ציונים הכלליים'. המשטר המדיני והכלכלי של המנדט הבריטי שעליו התבססו חברי 'האיחוד' התמוטט עם הכרזת המדינה. השיטה שבמסגרתה יכלו לפנות באופן ישיר אל השלטון הבריטי התחלפה בשלטון מפלגתי ששאב את כוחו מן העם, עולם זר לחלוטין לאנשי 'האיחוד האזרחי'. למרות רתיעתם מן המערכת הפוליטית הניע המצב הקשה את אנשי 'האיחוד האזרחי' לבקש אכסניה פוליטית במפלגת 'ציונים כלליים ב'. כתוצאה מכך התגבש במפלגה החדשה דפוס ארגוני ייחודי: ראשי המפלגה, בעיקר רוקח וספיר, היו בעלי מסורת פטרונית והסתייגו במידה רבה מהליכים דמוקרטיים. הם ראו במנגנון, ובכלל זה במזכיר הכללי של המפלגה, גורמים פקידותיים מובהקים, שאינם רשאים להתערב בשיקולים פוליטיים. המנגנון לא שימש קרש קפיצה לקריירה הפוליטית של פעיל במפלגה, אלא להפך – עובדת היותו של חבר פעיל במנגנון פגעה בסיכוייו להיבחר למשרה פוליטית. 30

גיבוש לקוי זה, על בסיס מניעתו של אלימינציה, יצר בתוך המפלגה החדשה צירוף מורכב של ניגודים רבים. מצד אחד היו פעילי מפלגה ותיקים, שהשקפותיהם היו מיושנות בחלקן אך הם היו בעלי ניסיון בחיים הפוליטיים, ומצד אחר – אנשי עסקים פרטיים, שעולמה של הפעילות הציבורית-הדמוקרטית היה זר להם. לכך נוסף המפגש של תעשיינים אמידים וסוחרים זעירים ובעלי עסקים קטנים, של בני מושבות ועירוניים, ושילוב בעייתו של מסורת פטרונית ודמוקרטיה. בתוך זמן לא רב השתלטו אנשי 'האיחוד האזרחי' על מוסדות המפלגה, הפכו לגורם הדומיננטי בה וחוללו בה תמורות מרחיקות לכת. 31

28 שאר הגופים התאחדו והקימו יחד את המפלגה הפרוגרסיבית.

29 אברמוב (לעיל, הערה 23), עמ' 25.

30 ביילין (לעיל, הערה 22), עמ' 88.

31 אברמוב (לעיל, הערה 23).

מנהיגות המפלגה

בתקופה הנדונה במחקר זה היו למפלגת 'ציונים כלליים' מספר מנהיגים בולטים. שני המרכזיים שבהם היו פרץ (פריץ) ברנשטיין, מנהיגה הרשמי של המפלגה, ששימש יושב ראש ונשיא, ושותפו לראשות המפלגה, ישראל רוקח, יושב ראש סיעת המפלגה בכנסת וראש עיריית תל-אביב. ברנשטיין היה איש הזרם ה'עולמי', ורוקח – איש הזרם ה'ארץ-ישראלי'. הם היו הפכים גמורים: ברנשטיין הגלותי, בעל מבטא גרמני-הולנדי כבד, ציניקן סרקסטי וחסר כריזמה, היה סוחר, ואף שלא רכש השכלה גבוהה נחשב לאחד מחשובי האינטלקטואלים והוגי הדעות של ה'ציונות הכללית'. ולעומתו רוקח, הצבר מנווה-צדק, שדווקא היה בעל השכלה פורמלית (מהנדס), נתפס כטיפוס מובהק של עסקן וביצועיסט;³² הוא היה רציני ונטול הומור, נוקשה, התקשה להתחבב על אנשים, והצטייר כתאב שלטון ורודף מעמד. בהקשר הפוליטי נבדלו השניים בכך שרוקח דחף עצמו להישגים פוליטיים ואישיים – לעתים בפעולות שגבלו באי לגיטימיות³³ – ואילו ברנשטיין נדחף אליהם. אולם עיקר כוחו של רוקח נותר ברמת השלטון המקומי, ואילו ברנשטיין חסר את השאפתנות הדרושה על מנת להפוך את מפלגתו לטוענת רצינית לראשות הממשלה. למרות השוני הגדול באישיותם עמדו השניים בראש התנועה בשנים הראשונות לאחר קום המדינה, ומנהיגותם המשותפת נמשכה עד 1955, עד לירידת כוחה של המפלגה מעשרים לשלושה-עשר מנדטים.

מנהיגים בולטים נוספים בתקופה הנדונה היו יוסף ספיר, בן המושבה פתח-תקווה, שהיה ברבות הימים לראש עיריית פתח-תקווה ולשותפו לדרך של רוקח,³⁴ שושנה פרסיץ, אשת העלייה הרביעית,

מימין לשמאל:
שושנה פרסיץ
(1892-1969),
יוסף סרלין
(1906-1974),
יוסף ספיר
(1902-1972)

32 א' אבינרי, הקשר הליברלי, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 41.
33 דוגמת פרשת בחירתו לראשות עיריית תל-אביב בשנת 1936. לאחר פטירת ראש העיר המכהן דיונגוף, הפסיד רוקח בהתמודדות פוליטית פנימית למשה שלוש (סגנו של דיונגוף) שזכה לתמיכת סיעת הפועלים ופנחס רוזנבליט (רוזן). רוקח סירב לקבל את ההכרעה ופנה לנציב העליון הבריטי בבקשה למנותו לראש העיר. הנציב נענה לבקשתו על אף מחאות השמאל, וצעדו של רוקח שהיה חסר תקדים, נתפס כחסר לגיטימציה ציבורית, נכלולי וכפוגע באוטונומיה היישובית.
34 ספיר נולד ביפו בשנת 1902. היה בוגר בית המדרש למורים בירושלים. החל את דרכו הפוליטית בשנת 1928 כחבר הוועד הפועל של 'התאחדות האיכרים', ובשנת 1939 כיהן כמנהל 'פרדס סינדיקט'. נבחר לראש עיריית פתח-תקווה

שפעלה בעיקר בתחום החינוך – ממחלקת החינוך בעיריית תל-אביב ועד ראשות ועדת החינוך והתרבות בכנסת,³⁵ ויוסף סרלין, איש העלייה החמישית, שהיה ממייסדי 'התאחדות הציונים הכלליים' ('ציונים כלליים א').³⁶

גם לברנשטיין וגם לרוקח היו מחנות תומכים במפלגתם. חיים לבנון ושמחה בבה היו החברים הבולטים במחנה ברנשטיין, שהורכב ברובו מאנשי הזרם ה'עולמי' שניסו לקיים ביישוב היהודי בארץ חיים מפלגתיים. רוב אנשי מחנה זה נולדו בראשית המאה, והמבוגר מכולם היה ברנשטיין עצמו, שנולד בשנת 1890. כולם נולדו בחו"ל, בעיקר במזרח אירופה ובמרכזה, והגיעו לארץ כאקדמאים. לרובם היה עבר פוליטי במסגרת ה'ציונים הכלליים' בגולה. ניתן לשייך למחנה זה גם את סרלין, אף כי ברנשטיין, לבנון ובבה השתייכו עד 1946 ל'ברית הציונים הכלליים', היא 'סיעה ב', ואילו סרלין היה היועץ המשפטי של 'סיעה א' ונמנה עם מקימי ה'מפלגה הפרוגרסיבית' בשנת 1948, אך זמן קצר לאחר מכן, בעקבות סכסוך פנימי, הצטרף ל'ציונים הכלליים'.

במחנה רוקח, שהורכב ברובו מאנשי הזרם ה'ארץ-ישראלי', היו רוב החברים ילידי הארץ. מלבד רוקח וספיר היו במחנה זה חיים אריאב, שעלה לארץ בהיותו בן שבע-עשרה,³⁷ ואברהם קריניצי, שעלה בהיותו בן שמונה-עשרה. רוב חברי הקבוצה פנו לשלטון המקומי: רוקח בתל-אביב, ספיר בפתח-תקווה, בן-עמי בנתניה, וקריניצי ייסד את רמת-גן כמועצה מקומית ועמד בראשה עד סוף ימיו.

וכיהן בתפקיד בשנים 1940-1951. נמנה עם מייסדי 'האיחוד האזרחי' והיה אחד מנציגיו בוועד הביטחון, שנועד לפקח על ענייני הביטחון בארץ מטעם היישוב המאורגן. היה יושב ראש מפלגת 'ציונים כלליים' משנת 1957 וחבר כנסת מהכנסת הראשונה עד הרביעית מטעם המפלגה, ואחר כך בכנסת הרביעית והחמישית מטעם ה'מפלגה הליברלית', ומן הכנסת החמישית עד השביעית מטעם 'גוש חירות ליברלים'. כיהן כחבר בוועדות החוץ והביטחון, איכות הסביבה, הכלכלה והכספים, בממשלה כיהן כשר התחבורה, כשר בלי תיק וכשר המסחר והתעשייה. בשנת 1971 נבחר ליושב ראש ה'מפלגה הליברלית'. נפטר בשנת 1972.

35 פריסין (1892-1969) נולדה בקייב שבאוקראינה. אביה, הלל זלטופולסקי, היה עסקן ציוני. למדה בגימנסיה בקייב ובאוניברסיטאות מוסקוה ופריז (מוסמכת לספרות מאוניברסיטת סורבון). הייתה פעילה בשנת 1909 בארגון 'תרבות' להפצת החינוך העברי בגולה, ויסדה בשנת 1917 את הוצאת 'אמנות'. בשנת 1920 נבחרה כצירה לוועידה הציונית שנערכה בלונדון. עלתה לארץ בשנת 1925, בעלייה הרביעית. כיהנה בעיריית תל-אביב כחברת מועצה וראש מחלקת החינוך של העירייה בשנים 1926-1935. הייתה חברת ועדת החינוך של ההנהלה הציונית, חברת המחלקה לחינוך של הוועד הלאומי ויושבת ראש הוועד המפקח של בתי הספר הכלליים. בשנים 1948-1954 כיהנה כיושבת ראש 'ארגון נשים ציוניות כלליות'. חברת כנסת מטעם ה'ציונים הכלליים' מן הכנסת הראשונה עד השלישית ויושבת ראש ועדת החינוך והתרבות בכל הכנסות הללו. נחשבה אחת הדמויות החזקות במפלגה מכוח אישיותה ושימשה מעין כוח מאזן בין ארבעת מנהיגי המפלגה האחרים. עמדה באופן מסורתי בראש רשימת הנשים היחידה לוועידת המפלגה. כלת 'פרס ישראל' לחינוך לשנת 1968.

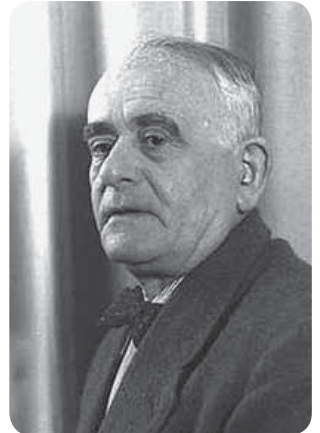
36 סרלין נולד בשנת 1906 בביאליסטוק שבפולין. למד בגימנסיה העברית בביאליסטוק והוסמך למשפטים באוניברסיטת ורשה. עסק בפעילות ציונית עוד בפולין: היה פעיל בתנועה הציונית בביאליסטוק ואחר כך בוורשה, יושב ראש התאחדות האקדמאים הציונים 'רדניה' בוורשה, מזכירו האישי של נחום סוקולוב בשנת 1930, חבר 'מרכז הדיקלים הציונים' בפולין. עלה לארץ בשנת 1933, בעלייה החמישית, ועסק בעריכת דין בתל-אביב. היה ממייסדי 'התאחדות הציונים הכלליים', חבר הוועד הפועל הציוני, סגן יושב ראש הקונפדרציה העולמית של ה'ציונים הכלליים' וחבר מועצת המדינה הזמנית. היה חבר כנסת מטעם ה'ציונים כלליים' מן הכנסת הראשונה עד השלישית, מטעם ה'מפלגה הליברלית' בכנסת הרביעית והחמישית, ומטעם 'גוש חירות ליברלים' מן הכנסת החמישית עד השביעית. היה סגן יושב ראש הכנסת השנייה, החמישית והשישית, חבר ועדות הכנסת, העבודה והרווחה, חוקה, חוק ומשפט, החוץ והביטחון. כיהן כשר הבריאות בממשלה הרביעית והחמישית. היה מראשי ה'מפלגה הליברלית', נפטר בשנת 1974.

37 היה הצלע השלישית בהנהגת 'האיחוד האזרחי', יחד עם רוקח וספיר.

לרובם היו אמצעים כלכליים, ואחדים מהם היו אמידים במיוחד (קרניצי, ספיר ובן-עמי).³⁸ עיקר כוחו וזהותו של מחנה זה המשיכו להתבסס על 'האיחוד האזרחי' של רוקח וספיר, שהתקיים כמעין מפלגה בתוך מפלגה.

דמות מיוחדת במפלגה הייתה פרסיץ, שלא השתייכה לאחד המחנות ועמדה באופן מסורתי בראש רשימת הנשים היחידה בוועידות המפלגתיות. היא קנתה לה את מעמדה במפלגה, בדומה לברנשטיין, מכוח אישיותה.

ברשימת 'ציונים כלליים' לכנסת הראשונה, שזכתה בשבעה מנדטים, היו, לפי הסדר, ברנשטיין, רוקח, פרסיץ, כנציגת 'ארגון נשות הציונים הכלליים', ספיר, יעקב קליבנוב, יעקב גיל וסרלין. מחנאות, קבוצות אינטרס בעלות צרכים שונים – דוגמת תעשיינים וסוחרים קטנים – ואופורטוניסטים שהתכנסו יחדיו, איימו להרוס כל חלקה טובה במפלגה. דוגמה לאופורטוניסט כזה היה גיל, רבה של ישיבת 'אהל יעקב' ודגל התורה' ורבה של הבריגדה היהודית. גיל הצטרף למפלגה בראש הרשימה העצמאית 'אחדות האומה' וכך זכה לשיבוץ במקום השישי ברשימה. לקראת סוף כהונתה של הכנסת הראשונה הסתכסך עם מנהיגי המפלגה ונדחק אל מחוץ לרשימה, לאחר שהואשם בהתקשרות עם גורמים עסקיים תוך שימוש בתוארו כחבר כנסת. בתגובה האשים את

מימין לשמאל:
יעקב קליבנוב
(1887-1996),
יעקב גיל
(1908-1990)

חברי הכנסת של המפלגה בשחיתות, באי סדרים כספיים ובניצול השררה השלטונית. גם סרלין, דמות מרכזית בהתנהלות המפלגה בהמשך הדרך, 'קפץ על העגלה' רגע לפני הבחירות הראשונות, לאחר שהסתכסך עם חבריו ב'מפלגה הפרוגרסיבית', וזכה לשיבוץ במקום השביעי ברשימה.

'והקרובים נלחמו במפלגה יותר מהרחוקים': כישלון המשא ומתן על כניסה לקואליציה הראשונה

בבחירות לכנסת הראשונה, שהתקיימו ב-25 בינואר 1949, זכו ה'ציונים הכלליים' בשבעה מנדטים בלבד.³⁹ מאחר שבן-גוריון שאף להקים ממשלה ייצוגית בעלת הרכב זהה להרכב הממשלה הזמנית – כל המפלגות למעט 'חירות' ומק"י – נוצר הרושם כי למרות הכישלון היחסי בבחירות עשויים ה'ציונים הכלליים' לזכות בכל זאת בנתח מן השלטון, והדבר תאם את דימוים העצמי ככוח המוביל האמתי במשק העברי ואת שאיפותיהם האישיות של מנהיגי המפלגה וחבריה. אולם ב-8 במרס 1949, יום הקמת הממשלה הראשונה, נותרו ה'ציונים הכלליים' באופוזיציה. כישלון המשא ומתן, יותר

38 ביילין (לעיל, הערה 22), עמ' 97.

39 הם קיבלו 5.2 אחוזים מקולות הבחורים (22,661 קולות), שזיכו אותם במקום החמישי ברשימת המפלגות.

משהעיד על פערים אידאולוגיים בינם לבין מפא"י, חשף מאבקי כוח שהתחוללו בתוך המפלגה, ושהביאו ליצירת חזית לא אחידה במשא ומתן שניהל צוות בראשות רוקח וספיר.

יושב ראש המפלגה ברנשטיין סבר כי במגעים הקואליציוניים בין המפלגות הוסכם כי 'ציונים הכלליים' יקבלו לירידהם תיק אחד, תיק המסחר והתעשייה, ושהוא ימשיך להחזיק בו – אם כי נתגלעה מחלוקת עקרונית בשאלת הפרדת מחלקת האספקה ממחלקת הפיקוח על רקע מדיניות הקיצוב המתוכננת (ה'צנע'). ברנשטיין, שהתנגד נחרצות להפרדה זו, שלח לבן-גוריון מכתב התפטרות בבוקרו של יום הקמת הממשלה. בן-גוריון ענה לברנשטיין עוד באותו היום וטען כי 'יתכן שיש בהפרדת האספקה משום משגה [...] אולם הודעתי למ' שפירא, שבא אלי בעניין זה, שאם זהו המכשול היחיד להשתתפות מפלגתך – הרי יוסר המכשול'. אך בן-גוריון הוסיף: 'ואשר לטענה שלא הייתה מאתנו הצעה נגדית – אין זה מדויק. לא יכולתי ולא אוכל לקבל את התביעה לשני תיקים, והצעתי תיק אחד. הצעה זו עומדת. אולם הודיעו בשמכם ששני מקומות בממשלה – ולו אחד בלי תיק – הוא תנאי אולטימטיבי. לצערי הרב אין כל אפשרות לקבל תנאי זה'.⁴⁰ ברנשטיין נדהם. אולטימטום של שני תיקים? האם צוות המשא ומתן לא דיווח לו על דרישה חשובה כל כך? במסמך של הנהלת 'הסתדרות הציונים הכלליים' מה-10 בפברואר 1949, שבו נקבעו התנאים לכניסת המפלגה לקואליציה, נרשמה בסעיף ב דרישה ל'קבלת שני תיקים מחמשת התיקים הבאים: אוצר, מסחר ותעשייה, פנים, חינוך ובינוי'.⁴¹ ברנשטיין טען מאוחר יותר כי תנאי אולטימטיווי זה לא היה ידוע לו, אף שהיה חבר הנהלה, וכן לא היה ידוע לוועד הפועל בישיבה שבה הוחלט על פרישתו מן הממשלה. הוא הבין כי הולך שולל על ידי רוקח וספיר, וטען במכתב לחברת הכנסת פרסיץ כי 'התביעה לשני תיקים [...] הייתה בלתי ריאלית גם לפי הכרת מנהלי המשא ומתן (מר ספיר, לפחות, הודה בזה) וכל המדינה יודעת, שהיינו משתתפים בקואליציה, אילו היו מציעים לנו תיק מתאים למנהלי המשא ומתן, והוסיף: 'זהקרוכים נלחמו במפלגה יותר מהרחוקים'.⁴²

מכתבו של ברנשטיין חושף את יחסי הכוחות במפלגה. האנשים החזקים בה היו רוקח וספיר, אנשי 'המחנה האזרחי' לשעבר. רוקח ניהל את המשא ומתן – באמצעות ספיר, פרסיץ ואליםלך רימלט – תוך ניתוקו המכוון של ברנשטיין. רוקח הוא גם שהציב בהנהלת 'הסתדרות הציונים הכלליים' את הדרישה האולטימטיווית לשני תיקים (מן הסתם האחד לברנשטיין והאחר לעצמו) – דרישה שלא תואמה עם ברנשטיין – ופעל במרץ לקבל את תיק הפנים. משראה כי הוצע למפלגה רק תיק המסחר והתעשייה, שהיה מיועד במובהק לברנשטיין, החליט לטרפד את המשא ומתן, ובישיבה של הוועד הפועל של 'הציונים הכלליים' הוביל לקבלת החלטה לפרישה מהקואליציה ולהוצאת ברנשטיין מן הממשלה. מהמכתב עולה שמחנה רוקח היה המחנה הדומיננטי, ששלט במנגנוני המפלגה – בהנהלת 'הסתדרות הציונים הכלליים' ובוועד הפועל – ואילו ברנשטיין, שזכה לכבוד רב ולהערכה בחוגים רבים, התקשה לבסס את מנהיגותו במפלגתו. לא עניין הפרדת מחלקות האספקה והפיקוח גרם לכישלון

40 בן-גוריון אל שר המסחר והתעשייה ברנשטיין, 7 במרס 1949, ארכיון פרץ ברנשטיין, אצ"מ, A309/B22.

41 הנהלת 'הסתדרות הציונים הכלליים', 10 בפברואר 1949, ארכיון פרץ ברנשטיין, אצ"מ, A309/B22.

42 ברנשטיין אל פרסיץ, 6 באפריל 1949, ארכיון פרץ ברנשטיין, אצ"מ, A309/B19.

המשא ומתן, אלא אולטימטום שני התיקים. פרשת פרישתו של ברנשטיין מהממשלה הזמנית וכישלון המשא ומתן עם מפא"י ובן-גוריון חשפו את חולשות המפלגה ואת מערך יחסי הכוחות כפי שהיה עם קום המדינה. הייתה זו מפלגה שהתקיימה בה מפלגה נוספת, מפלגה בתוך מפלגה.⁴³

כרות בחירות של מפא"י

מבירא עמיקתא לאיגרא רמא: ההצלחה בבחירות לרשויות המקומיות ובבחירות לכנסת השנייה

לאחר הכישלון היחסי בבחירות הראשונות חזרו חברי המפלגה לעסוק – במקביל לפעילות הפרלמנטרית – בארגון השורות, בגיוס חברים ובהכנות לקראת המערכה הקרובה: הבחירות לרשויות המקומיות. ל'ציונים הכלליים' הייתה זו הזדמנות להוכיח שתוצאות הבחירות הכלליות לא שיקפו נאמנה את יחסי הכוחות בחברה הישראלית וגרמו עוול למעמד הביניים-האזרחי. הייתה זו הזדמנות לנסות ולהשיב את המפלגה למקומה הטבעי בעיניהם: למרכז.

43 בן-גוריון כתב ביומנו כי 'הכוח המכריע בכלליים – רוקח. נגד דעתו לא נעשה שום דבר' (יומן בן-גוריון, 12 ביולי 1951, אב"ג).

הבחירות לרשויות המקומיות, 1950

בנובמבר 1950 עמדו להתקיים בארץ בחירות לרשויות המקומיות לראשונה זה חמש-עשרה שנים. היו אלה אמנם בחירות במסגרת מצומצמת בלבד (ללא קיבוצים, מושבים, כפרים ומחנות עולים), אולם המפלגות ראו בהן מבחן כוח לכל דבר, גם בשל התקופה הארוכה שחלפה מהבחירות המוניציפליות האחרונות.

בחירות אלה התקיימו על רקע משברים קואליציוניים רבים בין מפלגות הדתיים למפא"י, משברים שפרצו בעיקר עקב מחלוקות בענייני קליטת העלייה ובתחום החינוך. נוסף על כך, בבחירות אלה צפויה הייתה לבוא לידי ביטוי לראשונה מחאת הציבור על מדיניות הצנע הממשלתית (מחאה שגברה לקראת הבחירות הכלליות), אם כי במהלך מערכת הבחירות קשה היה להעריך את היקף השפעתה של מחאה זו. אין פלא כי מפא"י ראתה בבחירות מבחן כוח חשוב לה ולמדיניותה, חשוב היה לה לשמור על כוחה, וחשוב עוד יותר היה שלא לאבד ממנו, פן תהיה זו תחילתו של תהליך שיוביל להתרחבות המחאה. ה'ציונים הכלליים' ניסו לנצל זאת.

בחודשים שקדמו לבחירות המקומיות הופנתה רוב תשומת הלב למשברים הממשלתיים. מעניין

המאבק בין מפא"י ל'ציונים הכלליים': דב יוסף (מימין) הממונה על מדיניות הקיצוב בכרזה של ה'ציונים הכלליים', ודמות 'בורגני' (משמאל) בכרזה של מפא"י

לציין כי בין המשברים השונים ניסה עדיין ראש הממשלה לצרף את ה'ציונים הכלליים' לקואליציה. הדברים הגיעו לידי כך שבאחת השיחות הציע להם תיקים ספציפיים תמורת הצטרפותם.⁴⁴ אולם הצעותיו של בן-גוריון לא תאמו את עמדת חברי מפלגתו. בשתי פגישות נוספות שנערכו בין ברנשטיין, רימלט ולבנון לאליעזר קפלן ופנחס לוביאנקר (לבוז) התכחו שני נציגי מפא"י להבנות שהושגו, והדבר העיד כי לבן-גוריון אין מנדט ממפלגתו להצעות מרחיקות הלכת שהציע או שראש הממשלה פשוט מתעתע ב'ציונים הכלליים'. כך או כך, הוחלט לחכות לשעת כושר טובה יותר.

חודש לפני הבחירות לרשויות המקומיות, ב-15 באוקטובר 1950, נפלה הממשלה הראשונה, ולאחר מספר תמרונים פוליטיים עלה בידי בן-גוריון להרכיב ממשלה חדשה ולהציגה ב-30 באוקטובר 1950, שבועיים בלבד לפני הבחירות. ממשלה זו הייתה זהה לקודמתה, וההבדל המשמעותי היחיד היה ביטול משרד האספקה והקיצוב (משרד הצנע) עקב חששה של מפא"י כי קיומו של משרד זה יפגע בה בבחירות.

משברים אלה, בזמן זה, שיחקו לידי מפלגות האופוזיציה ובכללן ה'ציונים הכלליים', שחשו בשחיקה בקרב האזרחים כתוצאה ממדיניות הצנע ומחוסר יציבות הממשלות. חברי האופוזיציה קשרו בנאומיהם את חוסר יציבות הממשלה למדיניותה הכלכלית ולפיקוח המפלגתי, וככל שהתקרב מועד הבחירות, כך החריפו הביקורות. בנאום ב-31 באוקטובר 1950, בדיון בכנסת על הרכב הממשלה החדשה, פתח ברנשטיין בנימה סרקסטית במיוחד:

לדאבוננו אין ברכתנו לממשלה שאינה חדשה כל כך יכולה להיות חמה ביותר. לא בלבד מפני שלידתה נמשכה זמן כל כך רב – שבועיים שהמילד היה צריך, תוך פרפורים לא כל כך אסתטיים של היולדת, להשתמש במכשירים שמשתמשים בהם רק במצבים מיוחדים של לידה – אלא מפני שיש קשר בין קשיי הלידה לבין משהו שאינו טהור בקונספציה [...] ברור, שהמאמצים להציל את הקואליציה הזאת נעשו על ידי אלה שפחדו מהבוחר, שאם לא כן אי-אפשר להבין מאמצים אלה [...] ואם אמנם החליטה הקואליציה המחודשת לשבת עד 1953 – ואני הרי אינני יכול לשנות את הדבר – אין לנו אלא להתפלל שהשם ירחם עלינו.⁴⁵

ב-14 בנובמבר 1950 נערכו הבחירות לרשויות המקומיות, ותוצאותיהן הדהימו את הציבור הישראלי ואת המערכת הפוליטית. התוצאות לימדו על עלייה חדה בכוחם של ה'ציונים הכלליים' ועל ירידה בכוחה של מפא"י. את ירידתה של מפא"י ניתן היה לתלות בין השאר בגורמים אובייקטיביים, אך עלייתם של ה'ציונים הכלליים' הייתה הפתעה עצומה. בבחירות לכנסת הראשונה זכתה מפא"י ב-35.7 אחוזים מהקולות, וה'ציונים הכלליים' זכו ב-5.2 אחוזים בלבד, ואילו עתה, כעבור פחות משנתיים, השיגה מפא"י 27.3 אחוזים מהקולות בלבד, וה'ציונים הכלליים' קיבלו 24.7 אחוזים.⁴⁶ התוצאות שהושגו בערים שונות הגבירו את התדהמה: בתל-אביב ירדה מפא"י מ-33.9 אחוזים

44 בפגישה זו, שהתקיימה ב-23 באפריל 1950, הציע להם בן-גוריון את התיקים ביטחון, חקלאות, מסחר ותעשייה וחלק מן הקיצוב, בריאות ועלייה. ביומנו כתב בן-גוריון כי קיים סיכוי שהם יגיעו בבחירות הבאות לכנסת ל-30 אחוז מהקולות, ולכן עליהם לקבל ארבעה תיקים: רוקח – פנים, ברנשטיין – מסחר ותעשייה, ספיר – חקלאות, ופרסיץ – חינוך. יומן בן-גוריון, 1 באפריל 1951, אמ"ג.

45 ישיבת הכנסת, 31 באוקטובר 1950, דברי הכנסת, 7, עמ' 116-118.

46 י' ויץ, 'הבחירות לכנסת ומשברים ממשלתיים', ב' נויברגר (עורך), הבחירות לכנסת ומשברים ממשלתיים (ישראל בעשור הראשון, יחידה 9), תל-אביב תשס"א, עמ' 29.

ל-23.1, ואילו ה'ציונים הכלליים' עלו מ-7.2 אחוזים ל-33.9 והיו למפלגה הגדולה בעיר. בירושלים ירדה מפא"י מ-28.1 אחוזים ל-24.7, ואילו ה'ציונים הכלליים' קיבלו 15.9 אחוזים, לאחר שבבחירות 1949 זכו לאחוז אחד בודד. ברמת-גן ירדה מפא"י מ-33.2 אחוזים ל-19.2, וה'ציונים הכלליים' עלו מ-12.1 אחוזים ל-37.8. ה'ציונים הכלליים' זכו במקום הראשון בתל-אביב, בנימינה, נתניה, רמת-גן, ראשון-לציון וקריית-מוצקין, והשיגו שוויון עם מפא"י בפתח-תקווה (עירו של ספיר, ובסופו של דבר הפסידו שם לקואליציה בין מפא"י לדתיים). בחיפה, זיכרון-יעקב, חדרה, טבריה, עתלית ורחובות הגיעו למקום השני. בעמודו הראשון של העיתון 'הבוקר' זעקו הכותרות 'ניצחון מכריע לציונים הכלליים בבחירות המקומיות', ו'המוני העם נתנו את קולם למען שינוי המשטר'.⁴⁷

הצלחה מרעישה זו הייתה בעיני ה'ציונים הכלליים' הוכחה לצדקת דרכם ועודדה אותם להחריף את מאבקם במדיניות הממשלה ומפא"י. בעיתון 'הבוקר' נכתב כי 'תוצאות הבחירות שמו קץ לאגדה שמפא"י היא השאור שבעיסה, שחבריה וראשיה הם האנשים המוכשרים, הטובים והמקובלים ביותר של העם. ששום גוף אנשים אחר אינו מוכשר למלא את מקומם'.⁴⁸ בן-גוריון עצמו כתב ביומנו כי 'הייתה עלייה גדולה לצ"כ – ובכל מקום. ברור שאין זו עלייה קוניוקטורלית [זמנית, עונתית] בלבד, אלא ראשית התגבשות קבועה של המעמד הבורגני, אולם הוא טען גם כי הצלחתם של ה'ציונים הכלליים' בבחירות הבאות תלויה בהמשך שגיאות הממשלה.⁴⁹

תוצאות הבחירות הללו היו ביטוי מעשי ראשון למרירות שעוררה בציבור מדיניותה הכלכלית של הממשלה, ובמיוחד הצנע והפיקוח. ה'ציונים הכלליים' צדקו בראותם בתוצאות הוכחה לתמיכה בדרכם ולכך שהשקפותיהם נקלטו בציבור. אך הם הרחיקו לכת וסברו כי יש בתוצאות אלה גם התחלה של תיקון העוול ההיסטורי שנגרם לאנשי העלייה הראשונה ובני המעמד הבינוני בעיצוב החברה והכלכלה בארץ, וביטוי לראשיתו של מהלך שיציב אותם במרכז המפה הפוליטית. אולם מחאה כנגד מדיניותה הכלכלית של מפא"י לא בישרה בהכרח על מעבר מגמתי וקבוע לתמיכה ב'ציונות הכללית', אלא יכלה להיות תופעה חד-פעמית. אף על פי כן הייתה בידי ה'ציונים הכלליים' אפשרות לנסות ולהפוך מחאה זו למגמה. תרמה לכך התחושה הכללית במדינה ובמערכת הפוליטית כי הבחירות טרפו את הקלפים הפוליטיים והכנסת הראשונה אינה מייצגת עוד נאמנה את הציבור, וכי אי אפשר להימנע מעריכת בחירות כלליות מיד.⁵⁰ עד אותה עת נשמעו הצהרותיהם של ה'ציונים הכלליים' בדבר היותם חלופה לשלטון כמעט קוריוז (שהרי היו להם שבעה חברי כנסת בלבד, והם היו המפלגה החמישית בגודלה בכנסת), אך כעת נראה היה כי כוחם הממשי גדול בהרבה משבעת המנדטים של המפלגה בכנסת, ועובדה זו עיצבה את תפיסתם והתנהלותם בכנסת.

בין הבחירות המקומיות לבחירות הארציות התרחש משבר קואליציוני נוסף, וב-14 בפברואר 1951, ארבעה חודשים בלבד לאחר כינון הממשלה השנייה, התפטר בן-גוריון. יומיים לאחר שביקש ממנו הנשיא להרכיב ממשלה, השיב לו בן-גוריון כי אינו יכול לקבל את בקשתו ואינו רואה פתרון

47 הבוקר, 16 בנובמבר 1950.

48 שם, 24 בנובמבר 1950.

49 וייץ (לעיל, הערה 46), עמ' 30.

50 שם, עמ' 31.

אלא בבחירות, והציע כי הממשלה היוצאת תכהן כממשלת מעבר עד הבחירות וכינונה של הממשלה החדשה. לדברי רות בונדי, נפגש פנחס רוזן מה'פרוגרסיבים' עם בן-גוריון בסוף פברואר בניסיון למנוע את הבחירות והציע לו, בהתאם להחלטת מרכז מפלגתו, להמליץ בפני הנשיא להטיל את הרכבת הממשלה על ברנשטיין. אולם בן-גוריון השיב כי אינו רוצה לתת לברנשטיין את הכבוד.⁵¹ ב-5 במרס 1951 הפכה הממשלה לממשלת מעבר, והבחירות נקבעו ל-30 ביולי 1951.

הבחירות לכנסת השנייה, יולי 1951

במרכז מערכת בחירות זו עמדו שתי מפלגות – מפא"י ו'ציונים כלליים', שבעקבות הבחירות לרשויות המקומיות הפכו ממפלגה קטנה לחלופה לגיטימית לשלטון. מפא"י חששה מאיבוד השלטון או מירידה במעמדה, וה'ציונים הכלליים' ניצלו את שחיקתו ועייפותו של הציבור ממשטר הצנע, ובנסיבות אלה התמקדה מערכת הבחירות בנושא איכות החיים ורמת החיים. צנע מול שוק חופשי, סוציאליזם מול בורגנות, שיכוני עובדים מול דירות לוקסוס. הייתה זו מערכת בחירות גורלית לשתי המפלגות. שתי סיסמאותיה המרכזיות של מפלגת 'ציונים כלליים' למערכת בחירות זו היו 'מספיק ודי לשלטון מפא"י!' ו'תנו לחיות בארץ הזאת!', סיסמאות פשוטות וקולעות שכוונו לגעת באחד מעצביה החשופים של החברה הישראלית – כלכלת הצנע – ושתמצתו (בייחוד 'תנו לחיות בארץ הזאת!') את תחושתם של רבים בציבור. בתעמולת הבחירות שלהם התמקדו ה'ציונים הכלליים' בשני כיוונים: האחד, הצגת חלופה לשלטון מפא"י, שצמצם לטענתם את חופש הפרט. הם קראו להידוק היחסים עם ארצות-הברית ויהודיה, לשלטון ממלכתי שיתבטא בלשכות עבודה ממשלתיות, לשירותי רפואה ממשלתיים ולדה-פוליטיזציה של הצבא. כמו כן קראו להנהיג כלכלת שוק חופשית וליברלית שתפתח על בסיס הון אישי. כיוון התעמולה האחר היה הצגת שלטון מפא"י כשלטון כִּתְּתִי ופרוטקציוניסטי, הדואג למקורביו בלבד.⁵² מנגד הוצגו ה'ציונים הכלליים' בתעמולת מפא"י כמי שמתמקדים בפרט בלבד ומוניחים את המשימות הלאומיות החשובות, שרק מפא"י מסוגלת להגשימן. ה'ציונים הכלליים', טענה מפא"י, מבקשים 'להעניק חופש בלתי מרוסן לספרות ולתאווה הבצע וההתעשרות של המעטים על חשבון המרובים והמדינה בכללה'.⁵³

ב-30 ביולי 1951 הלכו לקלפיות כ-700,000 איש, 75.1 אחוזים מכלל בעלי זכות הבחירה. מספר הבוחרים היה כמעט כפול ממספרם בבחירות הראשונות, ומספר המצביעים בפועל גדל ביותר מ-50 אחוזים. התוצאות לא היו חד-משמעיות. מבחינת ה'ציונים הכלליים' היו הבחירות לכנסת השנייה הצלחה מסחררת. 111,394 איש בחרו במפלגה, והיא עלתה משבעה מנדטים בכנסת הראשונה לעשרים בשנייה, ויחד עם שתי הרשימות שהיו קשורות אליה (הספרדים, שקיבלו שני מנדטים,⁵⁴

51 ר' בונדי, פליקס: פנחס רוזן וזמנו, תל-אביב תש"ן, עמ' 470.

52 ויץ (לעיל, הערה 46), עמ' 34.

53 שם, עמ' 34-35.

54 'סיעת ספרדים ועדות המזרח' הייתה מפלגה עדתית שייצגה את הקהילה הספרדית הוותיקה בארץ ונבחרה לכנסת הראשונה והשנייה. בבחירות לכנסת הראשונה התמודדה בשם 'רשימת האיחוד הארצי של הספרדים ובני עדות המזרח',

והתימנים, שזכו למנדט אחד⁵⁵) ייצגו את המפלגה בכנסת השנייה עשרים ושלושה חברים. המפלגה קיבלה 16.2 אחוזים מכלל קולות הבוחרים, לעומת 5.2 אחוזים בכנסת הראשונה – יותר מפי שלושה. הכותרת בעיתון 'הבוקר' עם היוודע תוצאות הבחירות הייתה: 'הציונים הכלליים – המפלגה השנייה במדינה'.⁵⁶ היה זה הישג עצום, הגדול ביותר בתולדות המפלגה, הישג שייתכן כי הפתיע אפילו את מנהיגיה. לדברי אריה אבינרי, כאשר הגיעו התוצאות הראשונות של הבחירות לכנסת השנייה, ניסה ברנשטיין להרגיע את הרוחות ואמר למקורביו: 'מה נעשה עם ציבור גדול כל כך?'⁵⁷ גם אם סיפור זה אינו נכון ויסודו בשמועה, הרי עצם המעשייה משקפת את אותה זרות לתרבות הפוליטית שיוחסה ל'ציונים הכלליים'. ועם כל זאת הייתה האופוריה בשיאה. לאחר הבחירות לרשויות המקומיות אפשר היה להטיל ספק במגמת הסחף לכיוון 'הציונים הכלליים', אך כעת נראה היה שזו מגמה של ממש. בעיני 'הציונים הכלליים' התרחש החיבור המיוחל בין מוסר לצדק. תפיסתם החברתית-הכלכלית (המוסר) באה לראשונה לידי ביטוי גם באופן מעשי – עשרים ושלושה מקומות בכנסת (צדק). התחושה כי מתגבש בארץ מעמד בורגני הפכה גם היא מוחשית. ובכל זאת בהתאם ל'חוקי המשחק' הפוליטיים נכתב בעיתון 'הבוקר' כי 'אין הציונים הכלליים להוטים להצטרף לקואליציה החדשה'.⁵⁸ ארבעה-עשר חברים חדשים מקרב 'הציונים הכלליים' הצטרפו בכנסת לברנשטיין, רוקח, פריסין, ספיר, קליבנוב וסרלין: ד"ר חיים בוגר (בוגרשוב), שמעון בז'רנו, ד"ר אלימלך רימלט, ד"ר בן-ציון הראל (הירשוביץ), חיים אריאב, עזרא איכילוב, שמחה בכה, זלמן סוזאייב, בת-שבע כצנלסון, ד"ר אברהם סטופ, נחום חת, ג'ורג' (גרשון) פלש, שלום זיסמן ושלמה פרלשטיין.⁵⁹ עליהם נוספו נציגי הספרדים, אליהו אלישר וששון סילס-בנימין, ונציגי התימנים, שמעון גרידי. ליושב ראש הסיעה בכנסת נבחר (שוב) רוקח, וסרלין נבחר לאחד מסגני יושב ראש הכנסת. בוועדות הכנסת שוריינו עשרים ותשעה מקומות ל'ציונים כלליים'.⁶⁰

כיצד נבחרו חברי הכנסת החדשים? כדי להימנע מעימות עם פעילים בעלי עצמה בתוך המפלגה, העדיפו אנשי ההנהגה לקדם מבחינה פוליטית אישים שזכו ליוקרה בהיררכיות לא פוליטיות. כך הגיעו לכנסת אישים מעולם המסחר והתעשייה, שזכו לכך דווקא משום שלא עסקו בפעילות פוליטית,

ובכנסת השנייה בשם 'רשימת ספרדים ועדות מזרח, ותיקים ועולים'. בין מנהיגיה היו אליהו אלישר ובכור-שלום שטרית. בעקבות סכסוך פנימי התפצלה המפלגה לשני פלגים. האחד, בראשות שטרית, חבר למפא"י (ושטרית זכה לכהן כשר המשטרה), והאחר, בראשות אלישר, הצטרף לסיעת 'ציונים כלליים' בכנסת השנייה עם שני מנדטים: אלישר ובנימין (צאלח) ששון (סילס).

55 'סיעת התאחדות התימנים בישראל' הייתה רשימה עדתית שהוקמה לראשונה בשנת 1920, לקראת הבחירות הראשונות לאספת הנבחרים. הרשימה התמודדה בבחירות לכנסת הראשונה והשנייה, ובכל פעם הכניסה נציג בודד לכנסת: בראשונה היה זה זכריה גלוסקא, ובשנייה שמעון גרידי. לאחר הבחירות לכנסת השנייה הצטרף גרידי לסיעת 'ציונים כלליים', ולקראת הבחירות לכנסת השלישית ניסה לפרוש ממנה, אולם פרישתו לא אושרה על ידי ועדת הכנסת.

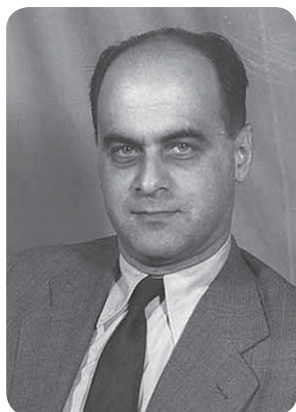
56 הבוקר, 1 באוגוסט 1951.

57 אבינרי (לעיל, הערה 32), עמ' 28-29. גם על פי גרסה שהביא ביילין אמר ברנשטיין 'לא נוכל לחבוק את כל ההמון הזה' (ביילין לעיל, הערה 122, עמ' 100).

58 הבוקר, 7 באוגוסט 1951.

59 חברי הכנסת מופיעים לפי סדרם ברשימת המפלגה לכנסת. חבר הכנסת היחיד שלא המשיך לכנסת השנייה היה יעקב גיל, בעקבות סכסוך עם שאר מנהיגי המפלגה.

60 בכל ועדה בכנסת היו בין שלושה לארבעה נציגים של סיעת 'ציונים כלליים'.

מימין לשמאל,
 שורה ראשונה:
 ג'ורג' (גרשון) פלש
 (1909-1990),
 בן-ציון הראל
 (הירשוביץ),
 (1892-1972),
 חיים בוגר (בוגרשוב)
 (1876-1963),
 זלמן סוזאייב
 (1911-1981),
 שורה שנייה:
 נחום חת
 (1896-1990),
 בת-שבע כזנלסון
 (1897-1988),
 שלום זיסמן
 (1914-1967)

והללו כיהנו תקופות קצרות, אם משום שהישיבה בכנסת לא הייתה לרוחם של אנשי ביצוע אלה, ואם משום שלא הסתגלו למשמעת הסיעיתית. בז'רנו, הראל וסוזאייב הם דוגמאות מובהקות לאישים חסרי ניסיון פוליטי שהיו לחברי כנסת. העובדה שהשורה השנייה במפלגת 'ציונים כלליים' הורכבה מאנשי עסקים ומבעלי מקצועות חופשיים, שעבודתם בכנסת הקשתה עליהם לעסוק בעסקיהם, אפשרה להנהגה הקבועה מרחב תמרון מסוים, והיא הייתה מרוצה מכך. לכן נעשתה בחירת המועמדים לכנסת על ידי ועדת מינויים ועל פי רשימות שהכינה, ולא ניתן היה לבקר או לשנות אותן.⁶¹ שיטת בחירת מועמדים זו, שבלמה את התקדמותם של פעילים פוליטיים בני הדור השני, והאיסור הייחודי על קיום סיעות במפלגה, היו כפצצה מתקתקת, אך ב-1 באוגוסט 1951 לא נתן איש דעתו לכך, והכול שמחו על ההישג של המפלגה בבחירות.

מנגד מפא"י, שבבחירות לרשימות המקומיות ספגה מפלה יחסית, הצליחה בבחירות הכלליות לא רק לשמר את כוחה אלא אף להגדילו וזכתה ב-37.3 אחוזים מקולות הבוחרים, לעומת 35.7 אחוזים שהיו לה בכנסת הראשונה. 256,456 איש בחרו במפלגה, והעניקו לה ארבעים וחמישה מושבים. יחד

61 ביילין (לעיל, הערה 22), עמ' 88-89.

מימין לשמאל,
שורה ראשונה:
שמעון בז'רנו
(1910-1971),
שלמה פרלשטיין
(1902-1972),
אברהם סטופ
(1897-1968),
בנימין ששון סילס
(1903-1989)
שורה שנייה:
אליהו אלישר
(1899-1981),
אלימלך רימלט
(1907-1987),
שמעון גרידי
(1912-2003)

עם שלוש מפלגות המיעוטים שהיו קשורות אליה זכתה מפא"י בחמישים מנדטים, לעומת ארבעים ושמונה בכנסת הראשונה, והיא המשיכה לבצר את מעמדה כמפלגת השלטון. מניתוח תוצאות בחירות אלה עולות מספר מסקנות מעניינות: ראשית, הבחירות העידו על מגמת התמרכוזות פוליטית, היינו רוב הבוחרים הצביעו לשלוש מפלגות,⁶² ושאר המפלגות קיבלו אחוזי הצבעה נמוכים. שנית, למרות מדיניות הצנע לא איבדה מפא"י מכוחה ואף הגדילה אותו, אם כי לא השיגה רוב פרלמנטרי מוחלט. משמעות הדבר הייתה ששום מפלגה לא תוכל לעמוד בראש המדינה לבדה, אך גם לא תוכל לקום ממשלה ללא מפא"י במרכזה. שלישית, מספר המנדטים שקיבלו ה'ציונים הכלליים' היה גדול פי שלושה משהיו להם בכנסת הראשונה, אך מפא"י לא איבדה מכוחה, ולפיכך רוב הקולות החדשים שקיבלו ה'ציונים הכלליים' לא היו ממצביעי מפא"י מאוכזבים, אלא ממקורות אחרים: ממצביעי המסורתיים של 'חירות' (שאיבדה כמחצית מכוחה וירדה מארבעה-עשר מנדטים לשמונה) וממצביעי ה'פרוגרסיבים' (שירדו מחמישה מנדטים בכנסת הקודמת לארבעה); ממאוכזבי מפא"י ומשטר הצנע קיבלו רק חמישה או שישה מנדטים. רוב המנדטים הנוספים שקיבלו

היו אפוא תוצאה של תנודה פנימית בקרב מצביעי גוש ימין-מרכז המסורתי, ורק כרבע מכוחם נבע מהצבעת מחאה על רקע מדיניות הצנע.⁶³ כך נוצר מצב פרדוקסלי שבו ה'ציונים הכלליים' שילשו את כוחם בכנסת, ובמפא"י נשמו לרווחה.

כישלון המשא ומתן על כניסה לממשלה השלישית ושאלת חצי התיק

תוצאות הבחירות לכנסת השנייה פורסמו באופן רשמי ב-10 באוגוסט 1951, ובמשך כחודשיים, עד ה-7 באוקטובר, התנהל משא ומתן על הרכבת קואליציה חדשה. הנחת היסוד הייתה שכל קואליציה שתקום תהיה תלויה במפא"י ובעומד בראשה. עובדה זו, גם הבחירות האחרונות לא הצליחו לשנות. מספר מפלגות באו בחשבון מבחינת בן-גוריון כשותפות קואליציוניות: 'ציונים כלליים', מפ"ם, המפלגות הדתיות⁶⁴ וה'פרוגרסיבים'. תחילה פנה בן-גוריון למשא ומתן עם מפ"ם, בשל קרבתה האידאולוגית למפא"י, אולם החשדנות העמוקה ששררה בין שתי המפלגות מאז פירוק הפלמ"ח ודרישת מפ"ם כי בכל קואליציה יש להבטיח את ה'הגמוניה הפועלית' – בניגוד לתפיסת הקואליציה הרחבה – העלו משא ומתן זה על שרטון.⁶⁵ לאחר שמוצתה אופציית ה'הגמוניה הפועלית' יכול היה בן-גוריון לפנות ל'אופצייה האזרחית', והחל לנהל משא ומתן עם ה'ציונים הכלליים'.

ה'ציונים הכלליים' ציפו להזמנה למשא ומתן ולכניסה לקואליציה ולממשלה. ציפיה זו נבעה מתפיסתם כי תוצאות הבחירות הראו שהציבור דורש ששתי המפלגות הגדולות תתלכדנה לשם התמודדות משותפת עם האתגרים. בהתאם לכך עלו דרישות המפלגה לקראת המשא ומתן – הם דרשו לקבל ארבעה תיקים בממשלה,⁶⁶ וכן תבעו שהממשלה החדשה תמלא את הבטחותיהם לבוחרים בתחומי הכלכלה והחינוך שהופיעו בתעמולת הבחירות.

על פי תוצאות הבחירות ממשלה משותפת של מפא"י וה'ציונים הכלליים' אכן נראתה כדבר המתבקש, אולם כאשר הוצגה הממשלה החדשה באוקטובר – ה'ציונים הכלליים' לא היו בה. בן-גוריון לא אהב את מפלגת 'ציונים כלליים'. הוא סלד מרבות מתפיסותיה ולא העריך אותה עוד מתקופת התגבשות המערכת הפוליטית ביישוב. ה'ציונים הכלליים' המשיכו לייצג בעיניו את מחירי הפועל העברי ואת בעלי ההון. אולם בן-גוריון ידע כי דמוקרטיה יציבה פירושה מעמד בורגני מבוסס,⁶⁷ והבין כי כלכלה יציבה בשנים אלו פירושה שילוב בין יזמה פרטית לכלכלה מתוכננת. הוא

63 לראיה, בבחירות הבאות, לכנסת השלישית, חזרה 'חירות' לחמישה-עשר מנדטים – עלייה של שבעה מנדטים – ואילו ה'ציונים הכלליים' ירדו לשלושה-עשר – ירידה של שבעה מנדטים בדיוק, ללא מפלגות הלוויין.

64 'מזרחי', 'פועל מזרחי', 'אגודת ישראל' (אגו"י) ו'פועלי אגודת ישראל'.

65 ויץ (לעיל, הערה 46), עמ' 39.

66 במהלך המשא ומתן הציגו ה'ציונים הכלליים' שתי אפשרויות לקבלת תיקים בממשלה: אחת מהן הייתה פיתוח, מסחר ותעשייה (כולל הקיצוב והאספקה), חינוך (כולל כל מוסדות החינוך והשירותים) ופנים. השנייה הייתה מסחר ותעשייה (כולל הקיצוב והאספקה), תחבורה, פנים (כולל רשות הפיתוח) וחינוך (כולל כל מוסדות החינוך והשירותים). ראו: הבוקר, 8 באוקטובר 1951; דברי בן-גוריון בישיבת הכנסת, 8 באוקטובר 1951, דברי הכנסת, 10, עמ' 253. לפי בונדי שימשו ה'פרוגרסיבים' כמתווכים בין ה'ציונים הכלליים' למפא"י בזמן המשא ומתן ודרשו עבורם ארבעה תיקים: פנים, מסחר ותעשייה, חינוך ותחבורה, והדברים תואמים את האפשרות השנייה שהציעו ה'ציונים הכלליים'.

67 אם כי קיווה לקרב מעמד זה דווקא על ידי צירוף הדתיים לממשלה.

ה'ציונים
הכלליים' כחלק
מן האופוזיציה
הגודעת את
המדינה
הצומחת; סנה,
בגין, מיקוניס
וברנשטיין
בכרזת בחירות
של מפא"י

ידע גם כי קיימת אפשרות לביסוס מערכת חינוך ממלכתית יחד עם ה'ציונים הכלליים'. ונוסף על כך אף הוא הבין את משמעות תוצאות הבחירות האחרונות.

במפא"י התנהלו דיונים ארוכים בנושא שותפות קואליציונית אפשרית עם ה'ציונים הכלליים'.⁶⁸ מדברים שאמר בן-גוריון בישיבת הוועדה המדינית של מפא"י בתל-אביב ב-13 בספטמבר 1951, בזמן המשא ומתן על הרכבת הקואליציה, עולה הקונפליקט שבו היה נתון. בסדרה של שאלות ותשובות חלק בן-גוריון עם חברי הוועדה את לבטיו בין שיתוף פעולה עם ה'פועל המזרחי' לבין שיתוף פעולה

68 בישיבת הוועדה הפוליטית של מפא"י ב-4 בספטמבר 1951, היו שבעה חברים בעד (ארן, שפרינצק, כסה, דוברבני, לוקר, קפלן ושזר) ואחד-עשר היו נגד (יגול, נמיר, ארגוב, גולדה, בש, בנאשר, דב יוסף, הרינג, ליבנה, אשכול ופנחס), וכך היו יחסי הכוחות גם בישיבת הוועדה המדינית. יומן בן-גוריון, 19-7 בספטמבר 1951, אב"ג.

עם ה'ציונים הכלליים'. בראשית דבריו קבע בן-גוריון בכירור כי היה מעדיף שותפות קואליציונית עם ה'פועל המזרחי' ולא עם ה'ציונים הכלליים', ואף הציע להשתמש במשא ומתן עם ה'ציונים הכלליים' כמנוף לסיום המשא ומתן עם ה'פועל המזרחי'. הוא הוסיף לכך סייג כי אין לשתף את שתי המפלגות הללו יחד בקואליציה מחשש לחיזוק גוש הימין. בן-גוריון ראה יתרונות בקואליציה עם ה'ציונים הכלליים' – רוב קואליציוני גדול של שבעים ושניים חברי כנסת לעומת שישים ושניים עם הדתיים, רוב שאינו מורכב מטלאים אלא משתי מפלגות מגובשות, שיתוף מובטח עם ה'פרוגרסיבים', הגדלת הסיכויים למשיכת הון יהודי מחו"ל, שיתוף פעולה עם חוגים כלכליים בארץ ובעיקר הבטחת חופש הדת והמצפון. אולם משקלם של החסרונות בצירוף ה'ציונים הכלליים' לקואליציה היה גדול יותר: בן-גוריון סבר כי הם – שלא כמו ה'פועל המזרחי' – לא יסתפקו בתיקים שוליים כסעד, בריאות ועלייה, אלא ירצו לשלוט בעורקי הכלכלה החשובים ביותר; הם לא יאפשרו קו כלכלי אחיד במדינה; ומלבד זאת בן-גוריון העריך כי רק קואליציה עם הדתיים תוכל למשוך את חוגי הביניים, ההכרחיים ליציבות המדינה, וכי קואליציה עם ה'ציונים הכלליים' יש בה כדי לחזק את הימין הציוני, שדווקא הולך ונחלש, והיא תגביר את השפעת מנהיגי יהדות ארצות-הברית (כאבא הלל סילבר), ויש סכנה כי אלה ישתלטו על המדינה. במהלך דבריו תקף בן-גוריון את ה'ציונים הכלליים' בחריפות:

אינני רואה את מפלגת הציונים הכלליים כמפלגה. אין לה כל אידיאולוגיה, זהו חבר אינטרסנטים על חשבון הכלל והמדינה [...] לא מן הנמנע הוא שציונים הכלליים יהפכו לרוב. הם יקבלו הכשר אם ישותפו בממשלה. לעומת זאת, אין הדתיים מסוגלים להיות רוב. אין בכוחם לרשת אותנו [...] אין אפשרות של שיתוף אמת עם האנשים האלה [ה'ציונים הכלליים']. עם ציונים יש אפשרות של שיתוף, אבל לא עם הציונים הכלליים האלה. [...] ברנשטיין הוא אמנם ציוני טוב, אבל ציוניותו היא ציונות נפסדת ואין בה ממש. הם ציונים פורמליסטים. רוקח אינו ציוני בכלל. לא תהיה ולא תוכל להיות שותפות בלב ובנפש. לא נוכל לכבד את אלה שיסבו מולנו.⁶⁹

בסופו של דבר נכשל המשא ומתן.⁷⁰ באופן כללי התנגדו חברי מפא"י לצירוף מפלגת 'ציונים כלליים' לקואליציה, הן בגלל הקווים הכלכליים והחברתיים המנוגדים והן מפני שלא רצו לחזקם פוליטית. מבחינה מעשית נכשל המשא ומתן משתי סיבות: סירובה של מפא"י לקבל את תביעותיהם הכלכליות של ה'ציונים הכלליים' לליברליזציה ולהקלת משטר הפיקוח⁷¹ ושאלת חצי התיק.⁷²

שאלת חצי התיק נתפסה בציבור כסיבה הישירה לפיצוץ המשא ומתן. אחד התיקים שביקשו ה'ציונים הכלליים' לקבל היה תיק המסחר והתעשייה, שיועד לברנשטיין. אולם משמעות הדבר הייתה שהאחריות לתחום הפיקוח והקיצוב, שהיה חלק מתיק המסחר, תהיה בידי ה'ציונים הכלליים', וזאת לאחר שבכנסת הראשונה נאבקו קשות בפיקוח ובקיצוב, מדיניות שהייתה מנוגדת לתפיסה הכלכלית

69 דוד בן-גוריון: ראש הממשלה הראשון, מבחר תעודות 1947-1963, בעריכת 'רוזנטל, ירושלים תשנ"ז, עמ' 242, והדברים במלואם שם, עמ' 240-243.

70 ב-25 בספטמבר נערך דיון מכריע במשא ומתן, ובסופו נראה היה כי יש הסכם תחום בין שתי המפלגות, וברנשטיין אף מיהר לפרסם בכלי התקשורת כי הקואליציה עם ה'ציונים הכלליים' כבר הובטחה למעשה. אך הייתה זו הצהרה מוקדמת מדי.

71 ויץ (לעיל, הערה 46), עמ' 40.

72 שתי הסיבות יכולות להצטייר כאמתלות לאחר שכבר הוחלט באופן עקרוני להתנגד לצירופם של ה'ציונים הכלליים' לממשלה.

והפוליטית של המפלגה. לזאת לא הסכימה מפא"י, שכן סברה כי הדבר עתיד לסכן את המשטר הכלכלי. ברנשטיין היה מוכן במפתיע לוותר על חלק זה ממשרדו – הוא אמנם נפגע מחוסר האמון, אך אמר לבן-גוריון כי אם זהו המכשול היחיד העומד בפני סיום המשא ומתן, ישכנע את חברי מפלגתו לוותר בעניין זה. אולם לברנשטיין נכונה הפתעה מרה, והוא נאלץ להודיע לבן-גוריון בפגישה שנערכה ב-25 בספטמבר 1951, ושהשתתפו בה גם רוקח, פרסיץ, ספיר וסרלין, כי חברי המפלגה דחו את הצעתו והתרעמו על שלא השיב מיד בשלילה על הצעתו של בן-גוריון. ראש הממשלה היה משוכנע בתחילה כי ברנשטיין מתלוצץ. אולם פרסיץ טענה כי הצעתו פגעה בהם, וכי אין על מה לדבר. היא הוסיפה כי הצעה הכוללת הפרדת תחומים שהיו בעבר באחריות משרד המסחר והתעשייה, היא הצעה מעליבה.⁷³ ה'ציונים הכלליים' עוד הגישו ב-2 באוקטובר הצעה נוספת לחלוקת תיקים,⁷⁴ אך המשא ומתן נכשל בסופו של דבר. את הביטוי 'חצי תיק' טבע ברנשטיין כנאומו בכנסת בדיון על הרכב הממשלה החדשה ועל תכניתה:

ועכשיו ודאי תשאלו: מדוע סוף כל סוף המשא ומתן בין מפא"י ובינינו [...] מדוע הוא נכשל? ובכן, הוא נכשל בגלל דבר מגוחך, בגלל חצי תיק, כי אנו, אחרי ויתורים לא קטנים, דרשנו את משרד המסחר והתעשייה. במשך שני שלישים של המשא ומתן לא היה כל ויכוח על זה, ופתאום הודיעו לנו, שצריך לחלק את המשרד הזה [...] ועכשיו אני שומע לתמהוני, שנמצא גאון שבכווחו בכל זאת לאחד במוחו את שני הדברים הללו, שהם נפרדים כל כך [...] הצעות אלה היו מלכתחילה מכוונות למנוע מאתנו כל גישה ישירה, או השפעה ישירה על עיצוב הפוליטיקה הכלכלית והכספית במדינה [...] על זה נכשל המשא ומתן, על זה נכשל החזון של קואליציה רחבה [...] אני יכול רק לסיים בהבעת צער עמוק ולקבוע, שהיום הזה הוא אולי יום שחור בתולדות המדינה.⁷⁵

ברנשטיין השתמש בביטוי 'חצי תיק' בנימה צינית וביקש להדגיש כי לא בגללו נכשל המשא ומתן, אלא בגלל בעיות אמון בין שתי המפלגות. אך דבריו הובנו כפשוטם, והמסר שנקלט בציבור היה שבגלל עניין קטנוני, חצי תיק, הכשילו ה'ציונים הכלליים' את המשא ומתן.

לאמתו של דבר בעוד ה'ציונים הכלליים', שרצו להיכנס לממשלה – ואולי להשפיע מתוכה – היו מוכנים לפשרה,⁷⁶ החליטה מפא"י כבר כשלושה שבועות קודם לכן לכונן שותפות קואליציונית עם ה'פועל המזרחי' ולא עם ה'ציונים הכלליים'. בנסיבות אלה ייתכן ששאלת חצי התיק הייתה במידה רבה פרובוקציה של מפא"י במהלך המשא ומתן כדי להכשילו, להאשים את ה'ציונים הכלליים' בכישלון ולהציגם במעורומיהם לעיני הציבור.⁷⁷ והמזימה אכן הצליחה. כשם שבממשלה הראשונה נכשל המשא ומתן בשל אולטימטום שני התיקים, נכשל כעת המשא ומתן לכאורה בשל שאלת חצי התיק. ה'ציונים

73 יומן בן-גוריון, 25 בספטמבר 1951, אב"ג.

74 במכתב לבן-גוריון מטעם 'הסתדרות הציונים הכלליים' הוצעו שתי הצעות חלופיות להשתתפות המפלגה בממשלה. הצעה אחת הייתה: פיתוח, מסחר ותעשייה (כולל הקיצוב והאספקה), חינוך (כולל כל מוסדות החינוך והשירותים לילדי גן ובית הספר הכלולים במשרד הסעד) ופנים. הצעה האחרת הייתה זהה, למעט הוצאת הפיתוח והכללת התחבורה. למחרת דחה מרכז מפא"י הצעות אלה. חטיבת התכתובות, 2 באוקטובר 1951, אב"ג.

75 ישיבת הכנסת, 7 באוקטובר 1951, דברי הכנסת, כרך 10, עמ' 201-202.

76 בריאיון לעיתון 'הבוקר' טען ברנשטיין כי במשא ומתן יש חשיבות גם לעקרונות, אך בהחלט יש חשיבות לאיכות התיקים, ויש לכך השפעה לא פחות מאשר לקווי היסוד של הממשלה. הבוקר, 13 בספטמבר 1951.

77 מה גם שתיק המסחר והתעשייה כבר הוצע ל'ציונים הכלליים' בעבר – גם בתקופת משטר הצנע – ואז לא נתעוררה בעיה 'מוסרית-פוליטית' כזאת.

הכלליים' הפכו מושא ללעג,⁷⁸ ושאלת חצי התיק רדפה אותם בכל שנות הכנסת השנייה. הם הוצגו כמפלגה ללא עקרונות ואידאולוגיה, וכמי שלהוטים להיכנס לממשלה ומוכנים לוותר על עקרונותיהם תמורת כיסא בממשלה ושותפות ב'סיר הבשר'.⁷⁹ הכישלון הותיר משקעים קשים בקרב ה'ציונים הכלליים'. בנאומו בכנסת אמר חבר הכנסת החדש מטעם המפלגה שמחה בבה:

אינני יודע אם מתוך ישיבה ארוכה כל כך עם הדתיים, סיגל לעצמו [ראש הממשלה] סגנון מסוים ודרך מסוימת בניהול משא ומתן על קואליציות: הוא מתיישב בראש השולחן כמו רבי ומתחיל לחלק את 'השיירים'. אני רוצה להגיד לראש הממשלה: הציונים הכלליים אינם מוכנים לקבל שיירים. הם אינם חיים מפיכם, הם אינם מאמינים בשיטות שלכם [...] אנו מוכנים להקריב [...] הכל למען המדינה, אך איננו מוכנים להקריב דבר בשביל מפלגת פועלי ארץ ישראל, כדי להגביר ולהאדיר את כוחה.⁸⁰

כתוצאה מכישלון המשא ומתן על כניסתם של ה'ציונים הכלליים' לממשלה, סירבו גם ה'פרוגרסיבים' להצטרף אליה, מחשש ששיבתם בממשלה תגביר את המעבר של בוחריהם ל'ציונים הכלליים', לאחר שמנדט אחד שלהם כבר עבר ל'ציונים הכלליים'.

לממשלה שקמה היה רוב מצומצם מהמקווה: שישים וחמישה חברי כנסת בלבד, ממפא"י ומארבע המפלגות הדתיות (העובדה כי חמישה מהמנדטים של מפא"י היו ממפלגות הערבים גררה ביקורת בעיקר מגוש הימין).⁸¹ ב-19 בדצמבר 1952, קצת יותר משנה לאחר הקמתה, נפלה הממשלה השלישית, עקב חוסר יציבותה של הקואליציה והמציאות הפוליטית ההפכפכה. העייפות מהשותפויות הבעייתיות עם הדתיים ומהיותם לשון מאזניים בכל הממשלות עד כה, התחושה כי לא ניתן לרדות עוד את מה שהיה מובן מאליה לאחר הבחירות, והשינוי במדיניות הכלכלית תוך אימוץ חלק מהתפיסות הכלכליות של ה'ציונים הכלליים' – כל אלה סללו את דרכה של מפלגה זו אל הממשלה.

המשא ומתן על הקמת הקואליציה והכניסה לממשלה הרביעית, דצמבר 1952

ב-22 בדצמבר 1952, שלושה ימים בלבד לאחר שהגישה הממשלה השלישית את התפטרותה לנשיא המדינה, קמה הממשלה הרביעית. התפוררותה האטית של הקואליציה הקודמת אפשרה הכנה מוקדמת וקיום מגעים קואליציוניים עוד בטרם נפילתה של הממשלה, והכשירה את האווירה לכניסתם של ה'ציונים הכלליים' לממשלה. הפעם היה בן-גוריון נחוש להקים קואליציה רחבה ככל האפשר, שהדתיים לא יהיו בה לשון מאזניים. הוא פנה ל'ציונים הכלליים' והציע להם שותפות בכירה בממשלה, מתוך הכרה כי כניסתם תוביל להצטרפות ה'פרוגרסיבים' לקואליציה. בן-גוריון שאף לצרף לשתי מפלגות אלה את המפלגות הדתיות-הציוניות (ה'פועל המזרחי' ו'מזרחי') וליצור קואליציה יציבה בת קרוב לתשעים חברי כנסת.

78 וייץ (לעיל, הערה 46), עמ' 40.

79 בעיקר טענה כך תנועת 'חירות', שחלקה עם ה'ציונים הכלליים' את אותו פלח בוחרים, ושספגה מפלה קשה בבחירות האחרונות. שאלת חצי התיק סיפקה לה 'תחמושת' נגד ה'ציונים הכלליים'.

80 ישיבת הכנסת, 8 באוקטובר 1951, דברי הכנסת, כרך 10, עמ' 226-228.

81 וייץ (לעיל, הערה 46), עמ' 40.

המשא ומתן היה קצר. ה'ציונים הכלליים' ביקשו לנצל את חלון ההזדמנויות לא רק להעמקת השינוי במדיניותה הכלכלית של הממשלה, שינוי שהסתמן כבר בקווי היסוד של הממשלה השלישית, אלא כדי לקדם שני נושאים עקרוניים נוספים: שינוי שיטת הבחירות על ידי העלאת אחוז החסימה בבחירות לכנסת והקמת מערכת חינוך ממלכתית. שני הנושאים הללו נדונו בפגישה בין בן-גוריון לרוקח, שבה עסקו גם בחלוקת התיקים.

ה'ציונים הכלליים' דרשו להעלות את אחוז החסימה מהבחירות לכנסת השלישית ואילך ל-10 אחוזים. כך, סברו, יישארו ארבע מפלגות בלבד: מפא"י, 'ציונים כלליים', הרשימות הדתיות ומפ"ם. בן-גוריון תמך ברעיון זה.⁸² השאיפה להעלות את אחוז החסימה נבעה מהתפיסה שריבוי מפלגות גורם לפיצול ולפגגנות, בעוד צמצום מספרן יתרום ליציבות הדמוקרטיה, וכן מההנחה שמהלך זה יגרום להיעלמותן של מפלגות קטנות, וקולות בוחריהן יעברו למפלגות הנתרות וכוחן של אלה יגדל. כך קיוו ה'ציונים הכלליים' לקבל את קולות מצביעי שתי המפלגות העיקריות שעמן התמודדו על אותו פלח מצביעים, ושמשוכת 10 האחוזים הייתה גבוהה מדי עבורן: ה'מפלגה הפרוגרסיבית', שזכתה בבחירות לכנסת השנייה ב-3.2 אחוזים מקולות הבוחרים, ומפלגת 'חירות', שזכתה בבחירות אלה ב-6.6 אחוזים מקולות הבוחרים. ייתכן שה'ציונים הכלליים' גם ציפו כי מהלך זה ישמש מנוף לאיחוד בינם ל'פרוגרסיבים' או בינם לבין 'חירות' – אם לא מאהבת מרדכי, לפחות משנאת המן, ובכל מקרה קיוו כי שינוי זה יבסס את מעמדם כאחת המפלגות הגדולות.

בן-גוריון תמך גם בדרישה להקים מערכת חינוך ממלכתית, מהלך שדרש ארגון מחדש של מערכת החינוך וביטול שיטת הזרמים.

אולם על מנת לחתום על הסכם קואליציוני היה צורך להתגבר על משברים ומחלוקות הן באשר לחלוקת התיקים והן באשר לרפורמות המוצעות. ה'פועל המזרחי' ו'מזרחי', שתמכו בהעלאת אחוז החסימה, היו צפויים להתנגד לרפורמה בחינוך, מפני ששיטת הזרמים הבטיחה להם שליטה באחד הזרמים הדתיים. לרפורמה בשיטת הבחירות התנגדו ה'פרוגרסיבים', שדווקא הסכימו לרפורמה בחינוך, אך ידעו שהעלאת אחוז החסימה ל-10 אחוזים תהיה להם גזר דין מוות פוליטי. בן-גוריון ניסה לשכנע את רוזן, ראש ה'מפלגה הפרוגרסיבית', לרפורמה המוצעת, אולם רוזן מיאן בתקיפות יתרה – בשם הדמוקרטיה והמיעוט – להסכים להיטמעות מפלגתו ב'ציונים הכלליים'.⁸³

בהסכם הקואליציוני שנחתם בין מפא"י ל'ציונים הכלליים' ב-18 בדצמבר 1952, יום לפני התפטרות הממשלה, נקבעו הקווים המשותפים בין שתי המפלגות.⁸⁴ בין היתר נקבע כי יחול שינוי בשיטת הבחירות החל מהכנסת השלישית ואחוז החסימה יועלה ל-10 אחוזים, וכי הצעת חוק בעניין תועלה לא יאוחר מחצי שנה מהקמת הקואליציה.⁸⁵ לעומת זאת לא הייתה במסמך התייחסות לנושא

82 בן-גוריון האמין כי יש לכוון משטר בן שתי מפלגות בלבד כמו בכריטיניה ובארצות-הברית.

83 בונדי (לעיל, הערה 51), עמ' 478-479.

84 הסכם קואליציוני בין ה'ציונים הכלליים' לבין מפא"י, 18 בדצמבר 1952, גה"מ, מכל 14160, תיק 8.

85 ההסכם עסק גם ברשויות מקומיות, בפיקוח על המטבע, הור, בוועדת שרים לענייני כלכלה, בחוק שירות עובדי המדינה ועוד. בעניין שינוי שיטת הבחירות נקבע כי ה'מפלגה הפרוגרסיבית' תוכל לשמור לה זכות לקבוע את עמדתה בבוא המועד (במכתב שנשלח אליהם ב-20 בדצמבר 1952), ושבן-גוריון יקריא במליאת הכנסת גרסה מרוכבת וכללית של קו יסוד זה ללא ציון אחוזים ספציפיים.

החינוך הממלכתי, כנראה בגלל רגישות הנושא. מטעם מפא"י חתמו על ההסכם בן-גוריון, לבון, מאיר ארגוב ועקיבא גוברין, ומטעם ה'ציונים הכלליים' – ברנשטיין, רוקח, סרלין ולבנון. ה'ציונים הכלליים' ביקשו מבן-גוריון לקבל עוד אחת משלוש בקשות: מינוי סגן לראש ממשלה (ברנשטיין או רוקח), מינוי סגן לשר החינוך (רימלט) או החלפת משרד התחבורה במשרד החקלאות. בן-גוריון סירב לכל שלוש הבקשות, אך הוסיף כי אם במשך חודשיים או שלושה חודשי עבודה תהיה האווירה טובה, ניתן יהיה לרדן על מינוי שלושה-ארבעה סגנים, במשרדי החינוך, הביטחון, הפנים והמסחר והתעשייה, וה'ציונים הכלליים' קיבלו זאת.⁸⁶ בסופו של דבר לא זכו למינויים אלה, וזרעי הפורענות הקואליציוניים הללו נבטו כעבור שנה, עם התפטרות בן-גוריון מראשות הממשלה. כמו בישיבת הוועד הפועל של ה'ציונים הכלליים' באפריל 1950, גם הפעם נשמעו בישיבת הוועד הפועל קולות בעד ההצטרפות לקואליציה ונגדה. לבסוף הוחלט על הצטרפות לממשלה, ממניעים שמזכ"ל המפלגה יוסף תמיר הגדיר: 'החרדה העמוקה לגורלנו והצורך ההיסטורי להביא לשינוי מה במצב בדברים. המפלגה הקריבה קורבן על מזבח יעודה וחשבה שהיא ממלאת בכך שליחות ששר היסטוריה יידע להעריכה'.⁸⁷ היו אלה כנראה מילים יפות למניעים תועלתניים, כגון ההסכמה המיוחדת על חלוקת התיקים והתקרבות מסוימת בעמדות מפא"י וה'ציונים הכלליים' בתחומי הכלכלה, החינוך והמשטר.

סיכום

בסוף יולי 1951 הייתה מפלגת 'ציונים כלליים' אופוזיציה למפא"י והציגה עצמה כחלופה חברתית-כלכלית למפלגת השלטון, ולפרק זמן קצר נדמה היה שאכן זוהתה בתור חלופה כזו על ידי ציבור הבוחרים. ההצלחה המסחררת בבחירות לרשויות המקומיות ובעיקר בבחירות לכנסת השנייה יצרה מומנטום חד-פעמי, שהיה על המפלגה לנצלו בתבונה, והייתה תחושה כי מעמד הביניים חוזר לתפוס את מקומו במרכז הבמה. אולם בניתוח בדיעבד נראה כי תקופת המשא ומתן על כניסה לממשלה הרביעית הייתה תקופת השיא של ה'ציונים הכלליים' מבחינה ציבורית ופוליטית, ואחריה החלה התפוררותם וקריסתם – תהליך הדרגתי שארך כשנתיים וחצי. הכניסה לממשלה סללה את דרכם של ה'ציונים הכלליים' למטה. במובן זה דומה מעט סיפורה של המפלגה לטרגדיה יוונית: על אף הפוטנציאל הרב של המפלגה – שנראה היה כי הוא הולך ומתממש – סוף המחזה היה ידוע במידה רבה מתחילתו, בגלל בסיסה הרעוע וגיבושה הלקוי. בבסיס זה, כמן נבואת חורבן הנשמעת במערכה הראשונה מפי המקלה, טמונים היו זרעי הפורענות. הגיבוש הלקוי של שני הזרמים ב'ציונות הכללית', אופורטוניסטים פוליטיים דוגמת סרלין וגיל, ואינטרסים שונים – בעיקר כלכליים – שדרו תחת קורת גגה של אותה המפלגה, לא עמדו בלחץ הציפיות הגבוהות של גורמים פנימיים במפלגה ומול הביקורת החריפה של מפלגות אחרות, בעיקר 'חירות'. יסודותיה הרעועים של המפלגה קרסו עם כניסתה לממשלה, וכמו בטרגדיה יוונית, הגיבורים – ה'ציונים הכלליים' – הגשימו את הנבואה.

86 מוזכרת ביומן בן-גוריון, 17 בדצמבר 1952, אב"ג.

87 אבינרי (לעיל, הערה 32), עמ' 35.